

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА**

ЛЮБЧИК ІГОР ДМИТРОВИЧ

УДК 930.85+323.15+(4 –191.2)+(4 – 11)

**ЛЕМКІВЩИНА ТА ЛЕМКИ В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС**

07.00.01 – історія України

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Львів – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Литвин Микола Романович,
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України;
завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин».

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Давидюк Руслана Петрівна,
Рівненський державний гуманітарний
університет МОН України,
професор кафедри історії України;

доктор історичних наук, професор
Жерноклеєв Олег Станіславович
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри всесвітньої історії;

доктор історичних наук, професор
Кудряченко Андрій Іванович
Інститут всесвітньої історії НАН України,
директор.

Захист відбудеться 7 травня 2021 р. о 12:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розіслано 7 квітня 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук

В. М. Конопка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процеси глобалізації і регіоналізації в сучасному світі неминуче впливають на етнонаціональні трансформації та соціальні аспекти в окремих країнах. В незалежній Україні під впливом суспільно-політичних перетворень особливого значення набуває врахування історичних, соціально-економічних, цивілізаційних, культурно-духовних особливостей регіонів держави. Етнополітика щодо національних меншин та етнічних груп у новітню добу завжди перебувала в епіцентрі політики країн Центральної і Східної Європи, а також у полі зору науковців, які висвітлювали її у контексті відповідної історичної/історіографічної традиції.

На пограниччі Польщі, Словаччини та України дослідники виділяють Карпатський історико-етнографічний регіон, складовою якого є Лемківщина з її автохтонами-лемками, яких українські вчені вважають етнографічною групою українського етнічного масиву. Вказаний регіон є частиною етнічної території, що вирізняється комплексом етнокультурних прикмет, і сформувалася внаслідок ландшафтно-кліматичних та історичних умов. Перша половина ХХ ст. стала, однак, не етапом подальшого розвитку регіону, а періодом його занепаду. Про український етнопростір, який не був загублений і забутий його автохтонами-лемками, з якого їх свідомо і насильно вигнали, треба постійно пам'ятати і нагадувати не тільки українцям, але й полякам, словакам і росіянам.

У дисертації актуалізовано проблему сприйняття Лемківщини і лемків як своєрідного архаїчного етнокультурного ареалу, що був тривалий час віддалений від органічного українського етнодержавного масиву, перебував у полоні етнополітики зарубіжних державних центрів; при цьому лемки як етнографічна група і їхня культура з середини ХХ ст. опинилися на межі зникнення.

Суспільна значимість дослідження впливає з назрілої необхідності здійснити всебічний науковий аналіз Лемківщини і лемків через призму суспільно-політичного і наукового дискурсу в новітній період. Завдяки поєднанню міждисциплінарних підходів, беручи до уваги увесь спектр українських та зарубіжних досліджень, це дозволить уникнути упереджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане у рамках розробки наукових тем відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: «Роль польського чинника у формуванні національно-політичного простору сучасної України» (державний реєстраційний номер 0112U006202), «Українсько-польські взаємини на західно-українських землях (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.): історичні моделі, етнічний, політичний та загальнолюдський виміри» (державний реєстраційний номер 0115U007193).

Об'єктом дослідження є Лемківщина та лемки в структурі суспільно-політичних процесів та наукових дискурсів новітньої доби. **Предметом** роботи

є процес суспільно-політичних трансформацій на Лемківщині під впливом державно-політичних центрів; рецепція конструювання моделі ідентичності через етнічну окремішність; особливості збереження лемками національної ідентичності в суспільно-політичних процесах новітньої доби.

Метою праці є комплексне дослідження складного й неоднорідного процесу самоідентифікації населення Лемківщини; визначення особливостей політики різних державно-політичних центрів, їхній вплив на етнонаціональні трансформації в регіоні, означення специфіки та складових їхніх проявів на різних етапах.

Реалізація означеної мети вимагала розв'язання низки конкретних взаємозумовлених **завдань**:

- узагальнити і класифікувати наявну історіографію та джерельну базу проблеми дослідження, наголосити на перспективах її подальшого вивчення;
- верифікувати концептуальні засади дослідження лемківського регіону у світлі сучасних наукових підходів;
- обґрунтувати теоретико-методологічні засади наукової роботи, сформувані науково-понятійний апарат, опрацювати методи дослідження проблеми;
- з'ясувати характерні чинники українського соборницького руху на Лемківщині та внесок місцевих діячів в утвердження української національної ідеї в регіоні через підтримку національно-державної єдності з Україною та українофільських настроїв у суспільній свідомості;
- простежити складні етапи життя на Лемківщині в умовах депортаційних акцій 1940-х рр., здійснених внаслідок радянсько-польської угоди 1944 р. та вказати на їхні територіальні, суспільні, культурницькі та ментальні наслідки;
- вказати на механізми збереження української національної ідеї серед лемків/русинів в контексті польсько-чехословацько-радянських режимів;
- дослідити місце і значення етнокультурних аспектів у щоденних практиках вихідців з Лемківщини, дисперсно розселених у Центрально-Східній Європі;
- реконструювати чинники на формування/деформування етнічної окремішності населення регіону, методика її утвердження як складову польського, словацького і російського політичного курсу;
- здійснити рефлексію російської, згодом – радянської, пропаганди спочатку на Лемківщині, а надалі серед депортованих лемків.

Для розв'язання дослідницьких завдань застосовано такі **методи**: загальнонаукові (аналітичний, логічний, систематизації (класифікації) тощо і спеціально-історичні (ретроспекції, періодизації, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та ін.). Автор використав сучасні методологічні підходи до висвітлення подій і етнополітичних процесів ХХ ст. крізь призму об'єктивності, історизму, конкретності, світоглядного плюралізму.

Хронологічні межі праці охоплюють події від національно-демократичної революції 1918–1923 рр. в Україні як нижню межу, що справила важливе

значення на утвердження української національної ідеї в регіоні. Верхню межу дослідження окреслено подіями 2013–2014 рр., які ввійшли у новітню історію України як Революція гідності.

Наукова новизна означеної теми полягає в комплексному міждисциплінарному узагальненні суспільного дискурсу щодо етнополітичних трансформацій на Лемківщині та з'ясуванні зовнішніх політичних факторів на формування/деформування української національної ідентичності автохтонного населення. Окрім того, історичний досвід може бути корисним для вирішення сучасних проблем, що виникають у взаєминах між різними чинниками суспільно-політичних процесів, особливо на порубіжжі. Одержані результати полягають в концептуальній постановці та комплексному узагальненні суспільного дискурсу щодо проблеми самоідентифікації населення Лемківщини у XX – на початку XXI ст.

У праці вперше:

- розкрито утвердження та еволюцію української національної ідеї на Лемківщині, конструювання етнічної окремішності групи в контексті об'єктивних та суб'єктивних суспільно-політичних та інших чинників;
- показано динаміку проукраїнських настроїв серед лемків.

Удосконалено:

- інтерпретацію внеску галицьких українців початку XX ст. у кристалізацію новочасної української національно-політичної свідомості;
- загальну схему українського національного руху в західному регіоні, що розглядається не лінійно, як наперед задана реальність, а в контексті перехресної дії національно-політичних орієнтацій.

Отримали подальший розвиток:

- сучасні оцінки русинофільства/москвофільства і лемкофільства як частини суспільно-політичних процесів у Галичині наприкінці XIX – XX ст.

Науково-практичне значення роботи полягає в узагальненні і висновках рекомендаційного характеру для окреслення соціогуманітарної стратегії держави щодо дослідження, збереження та популяризації спадщини окремих регіонів України з метою уникнення політичних спекуляцій. Висновки та емпіричний матеріал праці стануть у нагоді при вивченні новітньої історії України, Польщі, Словаччини.

Актуалізовано також сучасні проблеми лемкознавства, конкретизовано його предметно-тематичне поле. У зв'язку з цим запропоновано системно включати лемкознавчий локальний сегмент у загальноукраїнський та європейський етнокультурні контексти. Нині констатуємо не так дефіцит досліджень на лемківську тематику, як відсутність об'єктивного розуміння місця локальних лемківських історій у загальнонаціональному контексті.

Лемкознавство, як підсистема історичної локалістики, орієнтоване переважно на освоєння масиву місцевих джерел. У широкому сенсі це також мав би бути підтримуваний державою науково-освітній центр із власною інфраструктурою та інформаційною системою, а загалом – і педагогічно-

просвітницький рух, підпорядкований завданню пошуку та вдосконалення механізмів передачі історичної пам'яті, підтримання у суспільстві поваги до культурної спадщини.

Зважаючи на науково-пізнавальну та суспільно-політичну значимість проблеми соборності та регіоналізму на пограниччі, реальним внеском у її вирішення може стати підготовка ґрунтовного дослідження з історичної регіоналістики України та країн Центрально-Східної Європи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації представлені у виступах на міжнародних, всеукраїнських, краєзнавчих або регіональних конференціях, наукових читаннях, засіданнях круглого столу, зокрема на Шостій Всеукраїнській науковій конференції «Інтелігенція і влада» (м. Одеса, 20–23 травня 2014 р.); Шостих Ісаєвичівських наукових читаннях «Книгодрукування і видавнича справа в соціокультурних і державотворчих процесах в Україні» (м. Львів, 9–10 березня 2016 р.); II Міжнародній науковій конференції «Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центрально-Східній Європі XX – поч. XXI століття» (м. Львів, 25 травня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Покуття: український та європейський вимір» (у рамках VIII фольклорно-етнографічного фестивалю «Покутські джерела») (м. Івано-Франківськ, 20 вересня 2017 р.); Регіональній науковій конференції, присвяченій 70-й річниці депортації етнічних українців у Польщі акція «Вісла» в українсько-польських відносинах XX – XXI ст.» (м. Івано-Франківськ, 28 листопада 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Єпископ Юліан Пелеш в релігійно-церковному і громадському житті України» (до 175-річчя від дня народження) (м. Івано-Франківськ, 27 лютого 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільно-історична та політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944-1951 рр.» (м. Львів, 7 вересня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжетнічні взаємодії в етноконтактній зоні (Сьомі читання пам'яті І. А. Анцупова)» (м. Тараклія, Молдова, 25–26 жовтня 2018 р.); Міжнародній науковій конференції «Західно-Українська Народна Республіка: революція, державність, соборність. До 100-річчя утворення ЗУНР» (Львів–Івано-Франківськ, 30–31 жовтня 2018 р.); Науковій конференції «Депортації в системі злочинів тоталітарного комуністичного режиму (до 75-х роковин депортації кримських татар та початку депортацій українського населення з території Польщі)» (м. Львів, 26–27 вересня 2019 р.); Круглому столі з нагоди 75-х роковин депортації українців з Лемківщини, Любачівщини, Надсяння, Холмщини, Південного Підляшшя, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр. (м. Івано-Франківськ, 23 жовтня 2019 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини в 1944–1951 рр.: досвід та уроки» (м. Івано-Франківськ, 6 листопада 2019 р.); II Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Депортація українців з Польщі: наукові та суспільно-політичні дискурси, історична пам'ять» (м. Тернопіль, 27 листопада 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті» (м. Львів, 11–12 червня 2020 р.); Круглому столу в онлайн-режимі: «Депортація українців найзахідніших етнічних земель у 1945 році: характер, методи, наслідки» (м. Київ, 12 вересня 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 54 наукових працях, три з яких – індивідуальні монографії, 21 публікація у фахових виданнях України і включених до міжнародних наукометричних баз Web of Science, Scopus та Index Copernicus, 30 – в інших виданнях.

Структурно дисертація побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (всього 934 позицій). Загальний обсяг дисертації 434 с., з яких 354 с. основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано мету та завдання, означено об'єкт і предмет дослідження, хронологічні й територіальні межі, наукову новизну, апробацію та її практичне значення.

У розділі 1 «Історіографія та джерела» проаналізовано рівень наукового вивчення теми та охарактеризовано джерельну базу.

У підрозділі 1.1. *«Стан наукової розробки теми»* охарактеризовано історичні праці, які безпосередньо або опосередковано стосуються досліджуваної теми. Історіографію проблеми поділено на три періоди: 1) праці істориків міжвоєнного періоду; 2) діаспорна історіографія; 3) публікації зарубіжних істориків; 4) студії українських істориків. В основу такого поділу покладено проблемно-хронологічний принцип.

Стверджено, що перші студії, які хронологічно висвітлюють предмет дослідження, відносяться до міжвоєнного періоду, коли з'явилася низка робіт українського мовознавця І. Панькевича, та польського етнографа Р. Райнфуса. У міжвоєнний період з'являється дослідження Ю. Тарновича, присвячене безпосередньо лемківському історико-етнографічному регіону. Основний акцент автор робить на аналізі дослідженні галицької частини Лемківщини. Студії українця Ю. Тарновича і поляка Р. Райнфуса були здійснені в єдиному соціокультурному просторі, єдність якого зумовлена територіально-сусідськими зв'язками, державними кордонами та особливостями політичних реалій Другої Речі Посполитої.

Інша група польських авторів працювала в руслі провладних замовлень. Серед них С. Лещицький, К. Пірадська, Я. Смоленський, які штучно намагалися обґрунтувати етнічну окремішність лемків від українців.

У післявоєнні роки представники діаспори почали мобілізуватися довкола підготовки наукових проєктів, які пов'язані із національно-визвольними подіями 1917–1919 рр., де Лемківщина розглядалася в контексті державотворчих соборницьких процесів української революції. Прикладом можуть служити книги Д. Микитюка, С. Ярославина, І. Лебедовича, М. Лозинського та ін. З післявоєнних робіт, присвячених Лемківщині, була праця В. Бучацького, яка за характером була історичним дослідженням з використанням власних спогадів автора. У сфері лемкознавчих студій у післявоєнний період продовжував працювати Ю. Тарнович, який виїхавши до Торонто, редагував двотижневик «Лемківщина», «Лемківські вісті» та щорічник «Лемківський календар». Важливим здобутком діаспорних дослідників був двотомник «Лемківщина. Земля – люди – історія – культура». Праця цінна і цікава тим, що сюжетна канва цього нарису є доволі різноманітна. Однак до джерельної бази дослідження об'єктивно не увійшли дані з архівних фондів, а тому основний фактологічний матеріал є своєрідним рефреном крізь увесь авторський текст.

1974 року в Канаді було започатковане періодичне видання «Аннали Світової Федерації Лемків» (згодом – «Аннали Лемківщини»), яке прагнуло спричинитися до створення наукової ділянки – лемкознавства. У збірнику публікувалися статті англійською, польською, російською і українською мовами. Проте більшість статей є передруковані, а не спеціально підготовлені для видання.

У період домінування комуністичної ідеології не було підготовлено узагальнюючих досліджень, а документальні матеріали використовувалися тенденційно. Однією з перших праць про лемків, що з'явилася у повоєнний час, була робота польського історика А. Квілецького, в якій подано занижені демографічні дані про лемків і кількість їхніх громад.

Після 1989 р. польська історіографія не зазнала таких глибоких змін, як українська. Курс польської влади на державну та етнічну асиміляцію корінного населення регіону, з одного боку, та відносно демократичний устрій відродженої Польської держави – з іншого, наклали своє відображення на форми і механізми вияву українських національних інтересів. Вказані традиції наукового пошуку не втратили свого значення і на сучасному етапі у розвитку польської україністики. Хоча праці польських істориків у своїй більшості й містять зважені оцінки щодо окремих лемкознавчих сегментів, все ж написані з виразним ухилом у бік «полоноцентризму».

У 1990-х рр. вийшло друком декілька новаторських праць Є. Міхні. П. Мазура, К. Новаковського, які ґрунтовно розкривають предметне поле дослідження. Значно повніше висвітлення проблем політичних процесів на

Лемківщині знайшло в публікаціях Б. Гальчака, Б. Горбаля, Р. Дрозда, Я. Мокляка, Я. Сирника.

Прикладом недостатньої вивченості теми може служити різноманітність використовуваного термінологічного інструментарію, що не могло не викликати дискусій в науковому середовищі. Новаторськими підходами у постановці проблеми відзначається дослідницькі проекти П. Тржешинської, в якому авторка розглядає проблеми колективної та культурної пам'яті лемків, та вроцлавська дослідниця М. Малгорзата про культурно-мовну ідентичність лемків. Останніми роками у Польщі з'являються видання, які концептуально відображають позицію влади. Головною рисою польської науки про лемків є політизація їх історії. У переліку подібних видань англomовний збірник статей, за результатами конференції у Перемишлі в травні 2006 р. Вказану візію, моделюючи таким чином селективний польський образ, утверджує А. Карчмажевський, П. Дзядош та В. Міхнал.

Продуктування публікацій у переважній більшості англomовних, з обґрунтуванням лемківської/русинської окремішності та студій у подібній тональності спостерігається під впливом Карпато-русинського центру у Нью-Йорку, ідейним натхненником якого є політолог П. Бест.

У структурі історіографічних джерел з лемкознавчого поля поважне місце заслуговує оновлений новітній річник «Музейна Загорода», який видається Товариством розвитку Музею Лемківської Культури у Зиндранові. Попри науково-популярні та інформаційно-довідкові матеріали, видання містить і наукові студії.

У науковому просторі сучасної Словаччини виділимо дослідження словацьких вчених Ш. Ковача, М. Гайдоша і С. Конечного, М. Шмилеля. На теренах Словаччини активною науково-дослідницькою діяльністю відзначилися і продовжують це робити україністи М. Мушинка, М. Сополіга та І. Ванат. Вважаємо, що у майбутньому польським та словацьким дослідникам варто використовувати архівні фонди України, а також зважати на напрацювання та інтерпретацію українських істориків та їхні узагальнення. Від інтелектуальних напрацювань українських істориків залежить не просто присутність українського компонента в історії українсько-польсько-словацького пограниччя, а глибоко наукове розкриття феномену порубіжного простору в контексті історії Центрально-Східної Європи.

В умовах незалежності України історіографія поповнилася позиціями, які розглядають Лемківщину в контексті загальноісторичних процесів. Прикладом можуть служити колективні видання, присвячені державотворчим процесам 1918–1923 рр., авторські проекти О. Карпенка, М. Кугутяка, М. Литвина, а також подіям Другої світової війни.

На особливу увагу заслуговує узагальнююче двотомне історико-етнографічне дослідження «Лемківщина», підготовлене Інститутом народознавства НАН України, в авторський колектив якого увійшли Ю. Гошко, М. Мушинка, С. Павлюк, С. Сополіга та інші. Це перше видання в українській

історіографії, присвячене лемківській проблематиці. Перелік сучасних досліджень, у яких наявна репрезентативна джерельна база і прочитується дослідницька релевантність, поповнюють наукової доробки Р. Давидюк, О. Жерноклева, Б. Праха.

Впродовж останніх десятиліть важливою складовою наукових дискурсів з вивчення означеного регіону є міжпредметні дисертаційні роботи Т. Саварин, К. Чаплик, Л. Халюк, О. Фабрики-Процької, В. Наконечного, О. Турчака, І. Любчика, М. Васильченко, В. Кушнір, О. Янчук, Н. Кічери, Ю. Шапаренко. Предметне поле дослідження в контексті післявоєнних депортаційних акцій у своїх дисертаційних дослідженнях розглядали В. Ткачук, В. Кіцак Д. Байкеніч, Ю. Боднарчук, Р. Кабачій, Т. Пронь. У контексті новітніх досліджень в Україні необхідно виділити вже перші історіографічні напрацювання з означеної теми П. Гави, Н. Гички, А. Малка, І. Мусієнко, та В. Наконечного.

Останнім часом стали з'являтися публікації вузько краєзнавчого характеру з історії окремих лемківських сіл, авторами яких безпосередньо стали виселені лемки. Прикладом може служити книга канадського українця І. Оленича, П. Кирпана, збірник, підготовлений лемками Полтавщини. Однак за останні десятиліття серед істориків не досягнуто концептуального консенсусу. Вважаємо, що в нинішній ситуації не повністю використано можливості для створення фундаментальних праць із цієї проблематики.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база» опрацьовані джерела умовно поділено за видами на сім груп: документи органів влади та управління Польщі, СРСР-УРСР, Чехословаччини, Словаччини та України; матеріали громадсько-політичних структур; спогади та епістолярії учасників і очевидців подій, кореспонденція української та зарубіжної періодики; статистичні матеріали, інтернет-ресурси.

В контексті використання архівного матеріалу слід виділити столичні архіви – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) і Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Матеріали ЦДАВО України розкривають проблеми депортаційних акцій в регіоні зосереджені у фонді 4959, де зберігається найрізноманітніша переписка з центральними та районними органами влади про хід виселення українського населення з території Польщі у 1944–1946 рр. Матеріали про депортаційні акції з Лемківщини та проблем суспільної адаптації лемків в УРСР зберігаються у фонді 4626, де справи формують справки, інформації про кількість виселених сімей, стан роботи по прийому, розселенню і господарському облаштуванню виселених. Широкий спектр архівних матеріалів з проблем виселення українців з етнічних теренів та проблеми їх розселення і суспільної адаптації зберігається у ЦДАГО України, зокрема у фонді «1» є справки, записки, інформації про виселення, особливості його господарського облаштування, заключні звіти головних уповноважених.

З українських архівів значний вміст джерельного матеріалу з предмета дослідження, зокрема довоєнного періоду, є у фондах Центрального

державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДІАУ у м. Львові). У фондах 182, 440 та 348, 344 містяться листування, звіти про організаційну та пропагандистську діяльність товариств, статистичні відомості, вирізки газетних статей про культурно-освітню діяльність на Лемківщині, а також звіти, протоколи та листування про діяльність партійних осередків.

Заслужують уваги фонди Державного архіву Львівської області (ДАЛО), зокрема: 1, де зберігаються матеріали звітів Краківського воєводства та 121 – із звітами управлінь державної поліції Львівського воєводства про суспільно-політичне становище в повітах. Увагу привертають матеріали про діяльність місцевих товариств, партійних осередків, та перетинання лемками кордону на Закарпатську Україну з метою підтримки національно-визвольних змагань 1938–1939 рр.

Документи, які стосуються етнополітичних процесів на закарпатській частині Лемківщини, знаходяться в Державному архіві Закарпатської області (ДАЗО). На увагу заслуговують фонд 2 – та 21, де зберігаються звіти і листування з відділами поліції та окружними урядами про організацію й діяльність осередків громадських товариств, політичне становище на Підкарпатській Русі.

Значну документальну підбірку документів містить Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). Матеріали, які стосуються галицької частини Лемківщини, зберігаються у фонді 2 – це насамперед звіти Львівського воєводського управління. Важливими є справи, які зберігають звіти представників влади про український національний рух серед лемків під час визвольних змагань на Закарпатській Україні у 1938–1939 рр. З інших фондів виділяється 228 де зберігаються списки жителів, що перейшли кордон на Закарпатську Україну у 1938 р. з метою вступу до українського легіону, донесення прокурора про розслідування селянського повстання у Ліському повіті, місячні звіти про діяльність політичних партій.

Особливий інтерес становлять матеріали Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України. У фонді 122 зберігаються звіти про діяльність комісії, резолюції установчих конференцій, вхідна та вихідна кореспонденція, реферати окремих діячів, а також багата епістолярна спадщина українського громадсько-політичного проводу, зокрема листи В. Скрипчука, М. Веселовського, о. Якова Грицяя, о. Дмитра Ступака, сенаторки О. Кисілевської, Л. Кобанія.

Оскільки з другої половини ХХ ст. лемківська група опинилася на вигнанні, що важливу роль у збереженні неопублікованих документів відіграли обласні архіви, де зберігається інформація про характер виселення, умови побутування виселенців. Відзначимо фонди ДАІФО, зокрема 249 переповнений рішеннями, розпорядженнями та звітами про хід переселенської кампанії, розв'язання серед виселенців політико-агітаційної роботи, статистичну інформацію. Особливе значення для нас мали листи, заяви та скарги виселених лемків до органів влади. Фонд Р. 295 містить листування та зведені дані про

проведення розрахунків з переселенцями. Суспільну адаптацію виселених лемків Львівщини допомогли висвітлити матеріали ДАЛО, через листування, статистично-географічні звіти, індивідуальні скарги, які зберігаються в окремому фонді Р-221.

З польських архівів важливе значення мали матеріали Архіву актів нових (AAN) у Варшаві, зокрема фонд «Міністерство внутрішніх справ 1918–1939», де зберігаються документи про політику польського уряду стосовно лемків, накази, звіти, листування, реферати начальників воєводств та інформаційні матеріали з суспільно-політичного та громадсько-культурного життя лемків. У фонді «Міністерство закордонних справ 1917–1939 рр.» містяться статистичні матеріали, кореспонденція, вирізки з преси про шкільне життя на закарпатській частині Лемківщини. Привертають увагу матеріали Комісії Кресів Східних та Науково-дослідного інституту Східної Європи. Частину матеріалів у формі звітів, кореспонденції з релігійного та освітнього життя на Лемківщині містить фонд «Міністерство релігії та освіти 1917–1939».

Об'ємний пласт матеріалу із означеної тематики наявний у фондах Державного архіву в Кракові. Фонд «Уряд Краківського воєводства 1919 – 1939» містить воєводські звіти за міжвоєнний період про суспільно-політичну та культурну діяльність лемків, донесення повітових старост про політичне, культурне та релігійне становище у повітах, звіти про діяльність громадсько-культурних товариств, інтелігенції, рівень національної свідомості лемків в окремих громадах. У фондах «Повітове староство в Грибові 1919–1939», «Повітове староство у Новому Санчі 1919–1939» знаходяться документи про суспільні настрої та визвольний рух лемків у 1919 р., матеріали про результати виборів у повіті до сейму та сенату. Документальні свідчення, які висвітлюють проблеми шкільного життя на Лемківщині, діяльність вчителів та національні настрої серед лемків зберігаються у фонді «Шкільна кураторія Краківського округу 1919 – 1939».

Матеріали Державного архіву у Перемишлі зосереджені у фонді 157 «Апостольська адміністрація Лемківщини 1934–1945», де є послання апостольського адміністратора, донесення комендантів поліцейських постерунків, повітових старост, вхідна і вихідна кореспонденція апостольських адміністраторів, матеріали про діяльність священників серед лемків, заяви та матеріали про православний рух на Лемківщині, а також донесення та звіти деканальних з'їздів адміністрації. У Перемишльському архіві привертають увагу фонди повітового комплектування, зокрема фонд 23, 790 та 791, де вміщені звіти повітових старост про соціально-економічне становище лемків, виборчий рух, діяльність громадсько-культурних товариств, політичних партій, донесення про рівень національної свідомості в окремих громадах.

У Державному обласному архіві у Пряшеві, зокрема фондах «Руська педагогічна гімназія у Пряшеві 1891–1950» та «Державна руська гімназія в Пряшеві 1936–1956», зберігаються звіти про діяльність літературних гуртків,

донесення греко-католицької вчительської семінарії в Пряшеві, вчительська кореспонденція.

Серед опублікованих матеріалів, які чи не найбільш резонансні у суспільному і науковому житті – теми пов'язані із національно-визвольною боротьбою ОУН і УПА та трагічні сторінки депортації українців з етнічних земель у Польщі, які хронологічно майже накладаються одна на одну. Звіти повстанських загонів з лемківських теренів, їх ідентифікаційні прояви віднаходимо у виданнях: «Літописи УПА. Лемківщина і Перемишльщина (Документи і матеріали)»; «Польсько-українські стосунки в 1942–1947 р. у документах ОУН та УПА». Окремі матеріали про післявоєнні депортаційні акцій у 1944–1946 рр. і завершальний етап виселення, включаючи, як політичні, так і соціальні аспекти, подані у спеціальних документальних збірниках: «Акція «Вісла». Документи»; «Акція «Вісла» 1947; Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архіву спеціальних служб»; «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади».

Чинником громадсько-політичного життя новітньої доби залишалась преса, яка творила окремий суспільний простір для полеміки. Матеріали про лемків здебільшого представлені в публікаціях періодичних видань «Діло», «Наш Лемко», «Нова Зоря», «Український вісник», «Рідна школа» та «Життя і знання», «Український Бескид», україномовний кварталник «Добрий Пастир», а також католицький журнал «Нива». Пласт лемківської/русинської проблематики у міжвоєнний період представлений на сторінках польськомовної періодики «Bunt Młodych», «Polityka», «Słowo Narodowe». У період нацистської окупації лемкознавчий сегмент присутній серед матеріалів газети «Краківські вісті», «Львівські вісті», «Голос».

У післявоєнний період у кожній з держав, де проживали лемки, мірило популярності лемківської проблематики у періодичних виданнях було різне. В УРСР, де виселених лемків було найбільше, періодика про них практично не згадувала. Поодинокі публікації віднаходимо у кількох регіональних виданнях Прикарпаття: «Наддністрянська правда», «Ленінський заклик».

У післявоєнній Польщі своєю резонансністю відзначався український тижневик «Наше Слово», важливим компонентом якого була окрема «Лемківська Сторінка». Унікальним за своїм змістовним наповненням виділявся щорічник «Голос Ватри», а з 1989 р. джерелознавчий контент лемківської відрубності добре репрезентує газета «Бесіда», журнал «Ватра».

У післявоєнній Чехословаччині матеріал про місцевих русинів представлений у газетах «Пряшевщина» та двотижневику «Нове життя», щомісячнику, згодом двотижневику «Дружно вперед»,

На теренах діаспорного простору першість належить кварталнику «Лемківщина» у США. Станом на кінець 2020 р. видання продовжує популяризувати лемківську тематику виключно в електронному форматі. Редакція тримала у полі зору найважливіші події, пов'язані з Лемківщиною і

лемками. Своєрідною новизною у формуванні змістового простору лемкознавства, зокрема його науково-популярної, довідково-інформативної складової, відзначається щорічник «Лемківський календар», співвидавцем якого був Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

В структурі джерелознавчої основи дослідження особливе значення належить спогадам. Штрихи мемуаристики відкривають матеріали 1930-х рр. Ф. Коковського і З. Флюнти. Матеріал про події початку Другої світової війни на Лемківщині 1939–1940 рр. почерпнуті із спогадів З. Книша та О. Цісика.

Окрему підбірку мемуарних матеріалів формують трагічні сторінки депортаційних акцій. Цій тематиці частково присвячений тритомник «Депортації», підготовлений Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Означеній проблемі присвятив свої спогади С. Венгринович. Другу половину ХХ ст. допомагають краще осмислити спогади М. Мушинки, які привідкривають багато складових з суспільно-політичного життя лемків-русинів Пряшівщини.

Окрему групу джерел, які заслуговують на увагу, становлять матеріали від респондентів (30 власноручно заповнених анкет). Заздалегідь розроблені анкети включали 16 питань, складовими яких були питання національної належності.

Різноманітне джерелознавче тло дозволило викласти предмет дослідження у заздалегідь визначеному концептуальному форматі та зробити максимально обґрунтовані узагальнення та висновки.

У розділі 2 «Предметне поле та методологічні аспекти дослідження» розглянуто особливості застосування понятійно-категоріального апарату та методологічні засади дослідження.

Проблема дослідження українсько-польсько-словацького пограниччя на сьогоднішній день залишається на маргінесі української науки, натомість особливо актуальна у польській, словацькій та російській історіографії. У зв'язку з цим лемкознавчий аспект східноєвропейської гуманітаристики супроводжується невідповідністю офіційних історіографічних парадигм окремих держав, які часто відзначаються суперечністю.

Дослідження здійснено через розуміння порубіжжя, як специфічного простору, створеного близькістю реальних чи умовних кордонів і вже в силу такого розташування менше прив'язаний до певного центру, а тому й ідентичність тут «плинна і ситуаційна».

Методологічною основою праці стали принципи історизму та системності, завдяки яким досліджено проблему у взаємозв'язку з конкретними історичними умовами при врахуванні всієї повноти історичних джерел, процесів і явищ.

Серед міждисциплінарних прийомів особливе місце посідають історико-політологічні, адже регіон розглядається в контексті складних політичних подій, більшої частини ХХ – початку ХХІ ст. До уваги взято уточнення українського вченого С. Павлюка, що для історико-етнографічного регіону важливішим є історико-політичний аспект, аніж етнографічний, коли культурно-традиційні ознаки мають більш узагальнюючий характер.

Політологічні методи виявилися придатнішими для вивчення аспектів взаємодії по лінії особа – суспільство, політика – влада, а також для з'ясування тогочасних особливостей національної боротьби, етнополітичних технологій, алгоритму функціонування громадських об'єднань і політичних організацій. *Структурний метод* ліг в основу komponування тексту, збалансування окремих сюжетних блоків при збереженні внутрішньої логіки і взаємозв'язку. *Компаративістський* інструментарій виявився придатним для зіставлення соціально-економічних і політичних умов у галицькій та закарпатській частинах Лемківщини, під владою Другої Речі Посполитої та Чехословаччини, а у післявоєнний період – Польщі, Чехословаччині та УРСР, в яких відбувалося національне самоствердження лемків/русинів. Прийоми *історичної біографістики* дають можливість простежити дію різноманітних чинників, що формували характер діячів краю, їх ціннісні орієнтири, політичні пріоритети, тощо. При цьому особливого значення набуває алгоритм взаємодії населення регіону із західноукраїнською елітою.

У контексті методологічних засад дослідження з'ясування вимагає понятійно-термінологічний апарат. Визначальними серед них є «українське питання», «лемківське/русинське питання», «національно-визвольний рух». Категорії «українське питання» і відповідно «лемківське/русинське питання» несуть подвійне смислове навантаження, оскільки охоплює, по-перше, прагнення української спільноти, що мешкала на етнічних українських землях у складі різних країн, до творення, суверенної національної держави, або навпаки пропагують етнічну окремішність, а, по-друге, політику інших держав щодо окресленого регіону. Відповідно «Український національно-визвольний рух» розуміємо як тривалу в історичній ретроспективі боротьбу українського народу, або окремих його частин, за своє національне, соціальне, визволення, кінцевою метою якої є здобуття незалежної форми державності.

У сучасному науковому тезаурусі помітне місце посідає поняття «самоідентифікація». Воно вживається для означення явищ, пов'язаних з усвідомленням представників певної етнічної спільноти власної окремішності, самодостатності, спільних політичних та соціально-економічних інтересів, а також необхідності консолідації з метою їх відстоювання. Ці та інші терміни, ґрунтовно апробовані науковцями, покликані забезпечити належний рівень оперування емпіричним матеріалом і теоретичними положеннями дослідницької студії.

Не можна, однак, не зауважити величезної дистанції, що утворилася між нагромадженням емпіричного матеріалу про депортаційні акції у післявоєнний час, та їх теоретико-методологічним осмисленням. Обсяг додатково введеної в науковий обіг інформації спонукає до роздумів про необхідність зважених, збалансованих оцінок порубіжного регіону, його населення, якому довелося пережити цілеспрямовані політичні маніпуляції, а потім узагалі бути виселеним з терену. Важливо враховувати, що пограниччя, як соціокультурний субрегіон, поєднує групи з відмінними світоглядними принципами, відмінними

культурними традиціями. Співвідносно з теперішніми державними кордонами України, пограниччя – це, здебільшого, зони, які в різний час внаслідок експансіоністської політики сусідів, а то й депортацій українців, відчужувалися від українського етнотериторіального масиву, чи й нині підтримуються в режимі перманентного відчуження.

Суспільно-політична модель пограниччя є узагальненою авторською рефлексією. З'ясовуючи та аналізуючи джерела, з яких від початків формувався та живився такий неоднорідний тип самоідентифікації серед лемків/русинів, що часто проявлявся в множинності, схиляємося до того, що формувалася вона переважно не під впливом окремих яскравих, трагічних чи героїчних подій (хоча й ці чинники не скидаємо з рахунку), а органічно пропускаючи через себе історію власного народу, що розвивало їх національні почуття.

Розділ 3 «Процес самоідентифікації лемків-русинів: український вимір» присвячений розгляду лемківських/русинських проблем в контексті українських соборницьких подій і прагнень.

У підрозділі 3.1. «Ідея української соборності серед лемків у контексті суспільних трансформацій міжвоєнної доби» розглянуто особливості розвитку лемків/русинів через утвердження українських ідей і прагнень. В контексті національно-культурного пробудження Галичини з'явилися перші дослідження присвячені лемкам (І. Вагилевич, О. Торонський).

Поділ єдиного етнографічного регіону ставив національно-культурні процеси в залежність від політики адміністративних центрів. Визвольні змагання українського народу 1918–1923 рр. стали переломним етапом в етнонаціональних процесах на Лемківщині. Із заснуванням Повітової Української Національної Ради для Сяноцького повіту з центром у с. Вислок Великий, яка в літературі одержала неофіційні назви Східнолемківської, Вислоцької або Команчанської республіки, відбувався національний поступ на Лемківщині на підтримку Західно-Української Народної Республіки у Львові. З метою захистити ідею української державності та протистояти польській експансії частина лемків активно підтримала створення Галицької армії. В контексті національно-державницьких прагнень українців було засновано осередок національного визволення на Пряшівщині у с. Любовня під керівництвом О. Невицького.

З початком 1920-х рр. для лемків розпочався новий період боротьби за утвердження та збереження української національної ідентичності. У міжвоєнний період Лемківщина становила єдине ціле в етнографічному відношенні, хоча належала до різних державних утворень. Важливою складовою зосередження та пропагування ідеї української соборності серед лемків залишалася діяльність місцевих товариств і організацій.

З середини 1920-х рр. у галицькій Лемківщині спостерігалось поживавлення партійно-політичного життя, що було пов'язано із об'єднанням націонал-демократичних сил у Східній Галичині. У цьому напрямі працювали сеймові послы Д. Великанович, О. Вислоцький, В. Загайкевич і Г. Тершакович.

На закарпатській частині Лемківщини не існувало активних українських культурно-освітніх товариств, що сприяли б ознайомленню з українською культурною спадщиною.

З початком 1930-х рр. процес утвердження ідеї української соборності серед лемків відбувався під впливом двох факторів, які, з одного боку, його генерували, а з іншого – нейтралізували. Її становленню сприяла, активізація національно-політичних та культурно-освітніх процесів.

У структурі етнонаціональних процесів в регіоні, звичайно, важливе значення належало періодиці краю, зокрема «Наш лемко». У закарпатській частині Лемківщини вплив української преси на розвиток національної свідомості населення був обмежений. У Пряшеві в 1931 р. двічі на місяць почала виходити газета «Слово народа».

Ідею української соборності у міжвоєнний період почала активно відстоювати та пропагувати новостворена ОУН. Українську національну ідею активніше підтримувало молоде покоління лемків, яке значною мірою перебувало під впливом національно-культурних товариств. Натомість старші лемки здебільшого дотримувалися консервативних поглядів.

З початком 1930-х рр. на захист лемків все частіше лунали виступи українських послів з трибуни польського парламенту: Д. Левицький, С. Баран, сенатор О. Кисілевська.

Наприкінці 1930-х рр. під впливом національно-визвольних змагань закарпатських українців і створення народної оборони «Карпатська Січ» мобілізувалася лемківська молодь, яка масово почала переходити чехословацький кордон і вливатися у лави січовиків. Окремі вчителі Снинщини та Лабірщини робили спроби заснувати «Пряшівську Січ».

Незважаючи на те, що лемки були розділені державно-політичним кордоном, їх об'єднувала ідея української державності. Однак державно-соборні тенденції впродовж усього міжвоєнного періоду були різними в окремих частинах Лемківщини.

У підрозділі 3.2. *«Етнонаціональний фактор порубіжних трансформацій в умовах Другої світової війни та повоєнного періоду»* розглянуто особливості суспільно-політичних чинників, які визначали характер національної самоідентифікації лемків.

У параграфі 3.2.1. *«Антирадянський спротив ОУН переселенню лемків у 1939–1940 рр.»* розкрито характер пропаганди провідної націоналістичної організації серед лемків. Стверджено, що початок Другої світової війни став новим випробуванням для населення українсько-польсько-словацького пограниччя в контексті етнонаціональних перемін. Між СРСР та Німеччиною у листопаді 1939 р. було підписано договір про обмін населенням, який започаткував трагічні сторінки переселенських акцій. З початком радянської інкорпорації Галичини у 1939 р. влада вдалася до посиленої пропаганди серед лемків за виїзд до СРСР, використовуючи при цьому жалюгідне соціальне становище місцевого населення та низький рівень його самосвідомості.

Водночас активні діячі краю разом з місцевими представниками оунівського підпілля намагалися у найрізноманітніший спосіб – від агітації до завідомо спровокованих неправдивих закликів, запобігти виїзду лемків до СРСР.

У параграфі 3.2.2. *«Вихідці зі Східної Галичини у збереженні національно-культурного життя регіону в 1939–1941 рр.»* висвітлюється роль інтелігенції зі Східної Галичини на Лемківщині як приклад консолідації довкола українських національних ідей регіону. Новоприбулі лідери національно-культурного життя зі Східної Галичини значно активізували національний поступ у регіоні, особливо в культурно-просвітницькому житті, мережа осередків якого суттєво розширилася. В організації українського національного життя на західних окраїнах українських етнічних земель поза більшовицькою окупацією активну участь брав Р. Шухевич, який був крайовим провідником ОУН на західних землях. За словами провідника ОУН С. Бандери, національно малосвідома Лемківщина, «дала кадри добрих націоналістів-революціонерів» і ворог не міг її зламати інакше, як «тільки масовим насильним виселенням». Інтелігенти-втікачі із Східної Галичини, незважаючи на нетривале перебування на лемківських теренах, відіграли важливу роль у консолідації національних сил краю, ініціюванні окремих регіональних національно-освідомлюючих проєктів в регіоні та їх реалізацію через освітню, культурницьку та господарську сферу.

У параграфі 3.2.3. *«Лемки в умовах нацистського окупаційного режиму»* приділено увагу розвитку Лемківщини під впливом нацистської політики. Стверджується, що з початком Другої світової війни Лемківщина, разом із Надсянням, Холмщиною і Підляшшям, була найдовше, понад п'ять років, під нацистською воєнною окупацією. Зважаючи на хиткий рівень національної свідомості населення регіону, у період нацистської окупації, у влади виникали думки утворити окремі національності на зразок: Гораленфольк, Лемкенфольк, Гуцуленфольк, і тільки, коли нацистам цього не вдалося, всі лемки були визнані українцями.

Нацисти не дозволяли діяльність національно-політичних організацій, але в культурній та економічній ділянках можна було розгортати активність діяльності під проводом Українського Центрального Комітету на чолі з проф. В. Кубійовичем. Заборонивши усі раніше активні товариства та організації у повітових містах, виникали його філії – Українські Допомогові Комітети.

У часи нацистської окупації населення Лемківщини активно вступало у ряди українських організацій, які вели боротьбу проти окупантів. Серед них виділялися легальний Український Допомоговий Комітет і нелегальна ОУН.

На Пряшівщині у період німецької окупації певну роботу продовжувало розвивати товариство «Просвіта», діяльність якого не мала системного характеру, а в більшості проявлялася у поодиноких акціях.

Важлива роль у дослідженні, й власне, у відкритті етнокультурних обривів Лемківщини та національному самоствердженні населення належала окремим провідникам, які були уродженцями, як Лемківщини, так і з-поза її меж (В. Кубійович, Ю. Тарнович та І. Панькевич).

У часи нацистської окупації освітні заклади продовжували організовувати культурно-просвітницькі заходи, спрямовані на консолідацію місцевої людності навколо української ідеї. Попри очевидну динаміку національного поступу, з огляду суспільно-політичних відносин, навесні 1944 р. активізувалося польське підпілля на Лемківщині.

Початковий період Другої світової війни став для лемків черговим випробуванням, яке розпочалося із радянської пропаганди за виїзд до УРСР, а загалом зосередження у регіоні чисельного представництва галицької інтелігенції, яке зуміло налагодити, зберегти, а подекуди, відродити національне життя краю. На початковому етапі режиму нацистів мало місце певне загравання окупантів із місцевим населенням, але згодом ця політика оманливої лояльності перетворилася на тотальне нищення української інтелігенції регіону.

У параграфі 3.2.4. *«Лемківщина – фронтір вигнання у 1944–1947 рр. та його наслідки»* акцентовано увагу на депортаційні акції 1940-х рр. У перші післявоєнні роки Лемківщина втратила цілісність як історико-етнографічний регіон. Внаслідок виселенських акцій її північна частина хоча і залишилася в адміністративних кордонах Польщі, все ж була позбавлена носіїв самобутньої лемківської культури, частина яких розпочала період свого дисперсного виживання в умовах польського режиму, інша – в умовах жорстокої радянської дійсності. Виселення автохтонів з лемківських теренів впродовж 1940-х рр. проходило в умовах українсько-польського напруження.

На Закарпатській Лемківщині перші спроби виселення робилися німецьким командуванням на початку 1944 р. у Шаришсько–Земплінській жупі. Однак його реалізація нашттовхнулася на труднощі, оскільки громадяни ухилялися і ховалися в лісах.

Примусове виселення лемків у Польщі розпочалося за наслідками радянсько-польської угоди 9 вересня 1944 р. З початком депортації влада плекала надії на, так звану, евакуацію методом «бліцкригу», підсилюючи усну пропаганду різними кличами, брошурами і відозвами. Частина місцевої інтелігенції регіону усвідомлювала пасивну позицію міжнародної спільноти у відношенні до депортації, у зв'язку з чим підготувала листа українців, які живуть за лінією Керзона, під назвою «Всьому цивілізованому світу», в якому викривала депортаційні плани тоталітарної влади.

З 1946 р. спостерігалось посилення антирадянської пропаганди від осіб, які масово поверталися з УРСР. Згодом влада закрила кордон і унеможливила повернення лемків у рідні села. Споглядаючи на протестну активність, відзначимо її невисокий рівень. В основному вона була вербальною – на рівні поодиноких протестів. Явна регіональна катастрофа серйозного опору через протестні акції не викликала.

Найжорстокішою акцією проти місцевого українства у квітні – липні 1947 р. була операція «Вісла», яка безпідставно у мирний час мала своїм

завданням не тільки переселити рештки лемківських родин, а це близько 30 тисяч осіб, а затерти сліди їхнього національного образу.

Сьогодні ставлення до складних і неоднозначних сторінок минулого та їх пам'яті кожна країна визначає самотійно. При цьому апелювати до досвіду сусідів, зокрема Польщі – українцям немає сенсу. В основі політики пам'яті мають бути фахові наукові висновки істориків, ґрунтовані на широкій документальній базі, неспростовані факти, позбавлені політичного впливу партій і громадських організацій.

У підрозділі 3.3. *«Механізми збереження української національної ідеї серед лемків/русинів в контексті польсько-чехословацько-радянських режимів»* аналізується проблема збереження українського національного ресурсу в умовах трьох режимів, де проживали лемки/русини.

У параграфі 3.3.1. *«Лемки в умовах етнополітичних перемін у ПНР»* звернено увагу на становище лемків у Польщі. На фоні складних українсько-польських взаємин в контексті виселення польська адміністрація не нехтувала пропагандою польськості серед лемків, яка поступово набирала формату неофіційного курсу. Впродовж першого повоєнного етапу в очах варшавських чиновників лемки були такими ж самими українцями, як всі інші виселенці. Проте в офіційному обігу слова «українець», «український» не вживалося. Натомість представників з Лемківщини чиновники реєстрували у списках як «русинів», «лемків», і навіть «поляків». Хоча на початку існування комуністичного режиму в Польщі «лемківське питання» планувалося розв'язати в рамках вирішення долі всіх українців. Водночас польський режим трактував лемків як елемент підозрілий та ворожий супроти Польщі, у зв'язку з чим застосовував щодо них умови швидкої та цілковитої полонізації.

Під впливом політики десталінізації у червні 1956 р. польський уряд дозволив заснувати Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ), визнавши тим самим існування у Польщі української національної меншості. 1957 р. бажаючим українцям фактично дозволено повертатися у місця попереднього проживання. У червні 1957 р. скликано нараду лемківських діячів, метою якої було оживити серед лемків культурно-освітню діяльність, виховувати любов до лемківських традицій, популяризувати та розвивати культуру лемків.

Проте політичний догматизм продовжував домінувати. Періодика часто друкувала листи від лемків з УРСР з назвами прізвищ, де останні, ідеалізували радянське суспільство. Подібні листи – не що інше, як витвір та ініціатива польської влади, оскільки архівні фонди України переповнені матеріалами, заявами, скаргами, які спростовують листи «щасливих» лемків і заставляють резюмувати протилежне.

Впродовж 1960–1980-х рр. польська етнічна політика вирізнялася певним поверненням до наступу на національні форми культурного життя етнічних меншин, зокрема і української. У Польщі наприкінці 70-х рр. ХХ ст. уже неприховано велася політика полонізації. У 1977 р. адміністративним способом

було змінено назви більше сотні місцевостей на південному сході країни та акцентовано увагу на етнічну однорідність польського суспільства.

Початок 1980-х рр. у Польщі – це період суспільних перемін, започаткованих заснуванням незалежної профспілки «Солідарність», але у лемківському питанні спостерігалася певна непослідовність, оскільки в ухвалених керівниками «Солідарності» постановках декларовано вільний національний розвиток українців і лемків.

У параграфі 3.3.2. «Українська складова життя русинів в умовах чехословацького режиму» з'ясовано характер утвердження українських настроїв закарпатських лемків/русинів під владою Чехословаччини. З другої половини ХХ ст., південна (закарпатська) частина лемків/русинів продовжувала боротьбу за збереження національної самобутності в умовах чехословацького режиму.

З квітня 1946 р. на Пряшівщині було запроваджено цензуру листів. Мешканці окремих сіл висловлювали побоювання через запровадження колгоспів та виселення їх на Закарпатську Україну. У липні 1946 р. на Пряшівщині посилилася радянська пропаганда після підписання у Москві угоди між СРСР і ЧСР про право оптації. Вказана акція серед українців Пряшівщини мала виключно добровільний характер. Влітку 1947 р. розчарована частина переселенців з Волині (реоптанти) почала повертатися назад в Чехословаччину і вже у 1967–1969 рр. вони самоорганізувалися у Комітет дії реоптантів. Оточуюче словацьке населення нерідко іменувало їх «біженцями-екзулантами» та «русами».

У березні 1945 р. у Пряшеві було засновано Українську Народну Раду Пряшівщини, як репрезентативний орган українського населення краю. У 1949 р. комуністичний уряд Чехословаччини ліквідував УНРП, натомість у 1951 р. було засновано Культурний союз українських трудящих, діяльність якого звужено лише до сфери культури в дусі комуністичної ідеології.

Українське питання у післявоєнній Словаччині було доволі неоднозначне, і відзначалося певною етапністю: від русифікації українського населення, впливом українізації та православізації на вирішення українського питання, а згодом продуманою політикою асиміляції.

Поступово українськомовна періодика Словаччини вимушено відходила від політичної проблематики і почала популяризувати здобутки української літератури та культури. З початком 1960-х рр. населення Пряшівщини все більше відчувало політику словакізації, яка найбільше проявлялася через запровадженням словацької мови викладання. Політика чехословацького уряду почала змінюватися наприкінці 1960-х рр. Її початок було закладено подіями «Празькою весни», який тривав впродовж січня – серпня 1968 р.

Важливу роль у так званому етапі «збирання спадщини» серед закарпатських русинів відіграла плеяда науковців краю, яка демонструвала єдність наукових інтересів, була національним рупором у місцевій періодиці,

модератором наукових заходів та ідейним натхненником національно-культурних надбань.

У період застійних 70 – 80 рр. XX ст. серед українців Східної Словаччини, як і загалом у країнах з «тоталітарним ярмом», жорстко працювала державна система контролю за поглядами та висловлюваннями інтелігенції, відбувалося переслідування визначних українців Словаччини: Ю. Бача, П. Мурашко, М. Мушинки, Й. Шлепець.

У параграфі 3.3.3. «Суспільна адаптація та етнонаціональні прояви депортованих лемків в УРСР» досліджено особливості збереження лемками українського національного образу в умовах радянської тоталітарної дійсності. Відзначено, що з початком депортацій у чиновників виникали сумніви щодо етнонаціональної приналежності лемків. Представники влади зверталися до Польської Академії Наук висловити думку про національну належність лемків, яка в офіційній відповіді звучала, що лемки – це українці.

Впродовж 1944–1946 рр. влада розселяла депортованих у 17 областях УРСР. Лемки найбільше направлялися у західні регіони, а також східні і центральні, менше – південні. Окрім офіційно поселених, в західні області масово прибували втікачі з інших регіонів. Виселені в УРСР лемки опинилися у складних суспільно-історичних умовах побутування. Влада свідомо намагалася приховати будь-які непорозуміння між місцевим населенням і новоприбулими українцями з Польщі. У кожному селі намагалися розв'язати серед них політико-агітаційну роботу. Однією із складових політики радянзації була колективізація села, яку новоприбулі виселенці з Польщі сприймали з особливим упередженням. Про складні умови життя свідчить багато листів та заяв до органів влади про допомогу. Проблеми із поселенням, влада намагалася вирішити методом «уплотнення».

Питання ідентичності серед виселених не викликали непорозумінь. Вони були свідомі, що є українцями. Політичні обставини в УРСР склалися не на користь лемків та їх культури. Режим не дозволяв популяризувати етнографічні особливості лемків та їх спадщину. Лемки, що залишилися у місцях попереднього розселення, у більшості все ж зберегли етнічну ідентичність, деякі особливості обрядовості, фольклору, говірки. Засвоєння лемками місцевої мови в процесі безпосереднього повсякденного спілкування було проявом природної асиміляції. Натомість потенційно конфліктогенною обставиною було те, що лемки мали високий рівень релігійності, а потрапили в атмосферу офіційного атеїзму.

У підрозділі 3.4. «Оксамитові революції у Східній Європі: лемківські виклики» проаналізовано становище лемківської спільноти в постоксамитовий період та визначено її основні виклики. Наголошено, що наприкінці 1980-х рр. політика, яка була пов'язана із Оксамитовими подіями» у країнах Центрально-Східної Європи, сприяла пожвавленню суспільно-культурного життя та виникненню громадських організацій. Лемківська спільнота почала структуруватися в рамках громадських організацій, які представляли широку

палітру освітньо-виховної, культурної, релігійної та соціально-економічної життєдіяльності.

З кінця 1980-х рр. в УРСР почали виникати регіональні громадські осередки, довкола яких об'єднувався лемківський актив окремих областей. Однією з перших регіональних організацій лемків в Україні було створення у липні 1988 р. суспільно-культурного товариства «Лемківщина» у Львові, згодом Фундації дослідження Лемківщини, основним завданням якої мала стати видавнича діяльність, що започаткувала своєрідний «етап збирання лемківської спадщини». У 1990 р. обласне відділення товариства «Лемківщина» було створене у Тернополі, яке зосередило свою роботу на формуванні районної мережі. Місто Монастиришк стало своєрідним центром лемківства у регіоні, де було відкрито Музей культури лемків. Невдовзі лемківське обласне відділення постало у Івано-Франківську. Тільки згодом лемківські регіональні товариства почали виникати у північній, центральній та східній частині України, формуючи своєрідну всеукраїнську мережу основних осередків по областях і районах. Регіональні товариства консолідували свої зусилля довкола проведення етнокультурних заходів, спрямованих на популяризацію лемківської культури та здійснення суспільної діяльності, забезпечення захисту національно-етнічних, культурних, соціальних, правових та інших спільних інтересів громадян України, лемків (русинів), як етнографічної групи українського народу.

З метою централізації діяльності лемківських організацій практично одразу почали проводитися Всеукраїнські конгреси лемків. На V з'їзді лемків України в м. Івано-Франківську було прийняте рішення про необхідність політичної та правової оцінки українсько-польської угоди про евакуацію українського населення з території Польщі. Учасники з'їзду закликали дати політичну та правову оцінку операції «Вісла» 1947 р.; та прийняти Закон України про визнання прав депортованих.

Останніми роками спостерігалось активне намагання популяризувати лемківську тематику, свідченням чого є появи музеїв, нових музичних колективів, фестивалів, будівництво лемківських церков. Натомість громади лемків залишається перед викликами етнічного самозбереження і протистояння негативним тенденціям.

«Оксамитовий період» у Центрально-Східній Європі дав своєрідний імпульс українському етнонаціональному вектору лемківської ідентичності, який у Польщі почало пропагувати товариство «Об'єднання лемків», створене 1989 р. у м. Горлиці. З 2005 р. у Польщі почала діяти Спільна комісія уряду і національних та етнічних меншин.

На фоні суспільних трансформацій кінця 1980-х – початку 1990-х рр. активізувалися русини-українці Словаччини, які продовжують перебувати в умовах все прискіпливішої словацької етнополітики. Останні десятиліття український спектр в інформаційному та медіапросторі Словаччини значно звузився. Залишається очевидним, що стан української національної меншини

на Пряшівщині останні десятиліття є критичним, оскільки її асиміляція через словакізацію поступає сильними темпами. Водночас Словаччина, як і Польща, стала простором регулярних наукових заходів, на яких відбуваються виступи, обговорення, активні дискусії з лемківської/русинської проблематики. Сьогодні у Польщі та Словаччині низка чинників сприяють збереженню лемків-українців, як національної меншини (зокрема релігія, традиційна культура, мова), однак реалії співжиття в одній країні з поляками і словаками не сприяють протидії асиміляційним процесам. У зв'язку з цим перспективи лемків/русинів-українців на сучасному етапі видаються не оптимістичними. З метою запобігти цьому вважаємо, як у Польщі, так і Словаччині слід налагоджувати контакти з материнським етносом.

Розділ 4 «Конструювання ідеї етнічної окремішності населення українсько-польсько-словацького пограниччя» присвячений з'ясуванню маніпулятивних практик і їх апробацій політичними режимами впродовж новітньої доби.

У підрозділі 4.1. *«Лемківське/русинське питання у міжвоєнних етнополітичних експериментах»* приділено увагу зародженню та розвитку ідеї окремішності серед лемківського/русинського населення, які отримали певний імпульс в контексті свідомої польської і словацької політики. Польща проводила політику національної асиміляції, внаслідок якої національно-культурне та політичне життя лемків піддавалося колонізації. На початку 1930-х рр. польський уряд розпочав політику державної асиміляції, яка концентрувалася на нав'язуванні ідеї про етнічну окремішність лемків. Метою і завданням державної акції на Лемківщині було відмежувати лемків від будь-яких впливів зовні, піддати їх впливу польської культури, що в кінцевому підсумку призвело б до їх національної асиміляції. Якщо останнє завдання передбачалося на кілька поколінь вперед, то перших два повинні були реалізовуватися негайно. Влада намагалася національно дезорієнтувати лемків, а їх етнографізм як домінанту свідомості, прагнула використати для асиміляторського впливу. У 1934 р. при науково-дослідній комісії Східних земель розпочав роботу окремий Лемківський відділ, завданням якого було довести регіональну специфіку Лемківщини.

У лютому 1934 р. було створено ААЛ, метою якої було нейтралізувати впливи греко-католицького духовенства серед лемків. Це був етнополітичний маневр польських властей. Щоб обмежити національну позицію греко-католицьких священиків у 1937 р., влада прийняла рішення запобігти навчанню греко-католицьких священиків для ААЛ у Львові та Перемишлі. Натомість краківський воєвода ініціював, щоб священиків для ААЛ виховувати в римо-католицькій семінарії у Тарнові. Одночасно робилися спроби розширити на Лемківщині мережу римо-католицьких парафій.

Черговим кроком в системі етнополітичних практик наприкінці 1937 р. була публікація календаря «Лемко» на 1938 р. тиражем у 4500 примірників. У виданні робився акцент не тільки на лемківській самобутності, а її регіональній

окремішності. Польські чиновники визнавали, що в суспільно-політичному житті на Лемківщині спостерігався брак інтелігенції, яка мала б почуття окремішності лемків від українців і могла б бути використана у польській діяльності на цьому терені.

Починаючи з 1930-х рр. влада почала тотальний наступ на школу. У 1933 р. було впроваджено так званий «лемківський буквар», ціллю якого було дезорієнтувати лемків, нав'язати їм лемківську ідентичність з метою подальшої їх полонізації.

Закарпатська частина Лемківщини перебувала в полоні словацької політики. Проте етнополітичні акценти словацької влади щодо русинів не були так чітко виражені як у Польщі, хоча в своїй основі мали аналогічні завдання. Влада переслідувала з Польщею одну мету, тільки методи її досягнення різнилися. Прикладом може служити перепис 1931 р. у Східній Словаччині, під час якого розгорнулася кампанія словакізації, коли комісари намовляли не записуватися русинами, а «викликали на іспит із народності».

У закарпатській частині Лемківщини особливий вплив на формування самосвідомості населення мали читальні товариства ім. О. Духновича, філія якого утверджувала позиції карпаторуської культури, під впливом яких і формувалася регіональна русинська ідентичність, яка у значної частини населення поступово трансформувалася в етнодомінуючу. Прихильники карпаторусинства на закарпатській Лемківщині з метою пропагування своїх ідей у 1938 р. почали видавати тижневик «Пряшевська Русь», який друкувався наполовину словацькою мовою та карпаторуським діалектом.

У підрозділі 4.2. *«Москвофільська пропаганда серед лемків напередодні та в роки Другої світової війни»* розкрито утвердження ідей москвофільства на Лемківщині, їх політичні і громадські мотиви. Відзначено, що *москвофільство* в своїй основі мало загальногалицьке коріння. Ще напередодні Першої світової війни складовою імперіалістичної етнополітики Росії було направлення активістів на Лемківщину з метою утвердження російської ідентичності. Трагічною сторінкою для лемків були талергофські ув'язнення.

Під впливом національно-демократичних перетворень 1918–1919 рр. з ініціативи провідників москвофільства у грудні 1918 р., у Фльоринці був сформований «руський уряд» на чолі з президентом Я. Качмариком, який хотів міжнародного визнання шляхом приєднання Лемківщини до Росії.

У міжвоєнний період пропаганда москвофільського руху серед лемків відбувалася через мережу читалень товариства ім. Михайла Качковського. У загальному культурна діяльність москвофілів та старорусинів зосереджувалась насамперед на святкуваннях «Днів руської культури» та пам'ятних днів жертв Талергофу.

Осередки москвофільського руху на Лемківщині, які в довоєнний час поширювали проросійські впливи, впродовж міжвоєнного періоду здебільшого намагалися розвивати та утверджувати староруські ідеї. Старорусинство та його модель ідентичності в нових політичних реаліях міжвоєнного періоду

було вигідніше асиміляційній політиці Польщі та Словаччини. Москвофіли намагалися розширити мережу москвофільського молодіжного гімнастично-пожежного товариства «Запорожець». На початку 1930-х рр., москвофіли розпочали серед лемків таємну агітацію, за виїзд до СРСР. З метою агітації у серпні 1934 р. у Львові була підготовлена і видана брошура С. Зиніна «Лемковина – Сибір». А П. Гунянка в 1934 р. виїжджав навіть до Москви у справі переселення лемків до СРСР.

Лемківщина стала об'єктом експериментів не тільки політичних, а й релігійних. Серед них виділяється так звана «лемківська схизма» – поширення серед лемків москвофільсько-православної агітації, коли через зміну віросповідання лемків провокували на зміну ідентичності.

На закарпатській частині Лемківщини русофільську політику проводила «Русская народная партія», яка була філією чеської партії народних демократів. Русофільською у напрямі своєї діяльності була і партія чеських народних соціалістів під керівництвом В. Клофача. Стратегічну лінію партії у національному питанні щодо Закарпатської Лемківщини ілюструють резолюції її з'їзду, про відміну існуючої культурної політики, яка прагне з «карпаторуської вітки московського народу» утворити новий самостійний народ, що «лише обурює на нас московський народ».

У контексті цієї проблеми москвофільська пропаганда у міжвоєнний період частішала в діаспорному середовищі. Прикладом може слугувати «Карпаторусский Календарь», який редагував В. Гунянка.

З початком Другої світової війни по усій території Галицької Лемківщини почалася радянська пропаганда за переселення до СРСР. Однак з простору усієї Лемківщини виїхало лише кілька тисяч осіб. У період Другої світової війни серед лемків спостерігалися прояви політичних симпатій, орієнтовані на СРСР. У західних лемківських повітах під час війни діяло підтримуване Москвою комуністичне підпілля. Про радянофільські симпатії свідчить поширення партизанського руху опору на боці радянської армії.

У березні 1944 р. прошарок прятівських українців створив підпільну організацію «Карпаторуський Автономний Союз Національного Звільнення». Внаслідок боїв на Дуклянському перевалі 19 січня 1945 р. радянські й чехословацькі частини зайняли Пряшівщину.

У підрозділі 4.3. «Рецепція виявів лемківської/русинської окремішності у післявоєнній Польщі та Словаччині» проаналізовано прояви лемківської/русинської окремішності на етнічній основі. Відзначено, що «лемківська проблема» вперше гостро постала з початком депортації українського населення з Польщі до УРСР восени 1944 р, а продовження у рамках операції «Вісла» тільки її поглибило. Натомість вона була не тільки виявом внутрішніх переконань, а більше етнополітичних маневрів.

Впродовж 1950-х рр. відвертий конфлікт між лемками та іншими українцями ще не набув великих масштабів. Проте обмеження діяльності УСКТ, яке розпочалося 1957 р., змушувало лемків до пошуку інших засобів

реалізації своїх устремлінь, одним із яких мало би стати визнання владою їх за окрему етнічну меншину. У грудні 1959 р. при товаристві УСКТ було створено Секцію для розвитку регіональної лемківської культури, яку очолив М. Донський. Завданням секції було розвивати лемківську культуру у місцевих осередках. Проте культурницька складова діяльності часто була затьмарена політичними непорозуміннями. Хоча офіційно післявоєнна Польща розглядала лемків в єдності з українською нацією, все ж у структурі прихованої етнополітики віддавала перевагу регіональній ідентичності лемків-русинів.

В контексті пропагування і навіть популяризації лемківсько-русинської етнічної окремішності важливу роль відігравав діаспорний простір. У США в 1978 р. у Нью-Йорку засновано Карпаторуський осередок дослідження, головною метою якого була публікація і розповсюдження видань про історію і культуру карпатських русинів.

Прояви етнічної окремішності населення регіону продовжували утверджуватися і на Пряшівщині, де антиукраїнські напади з виразним конструюванням етнічної окремішності населення регіону розповсюджувала преса.

Початок 1980-х рр. засвідчив певне пожвавлення в середовищі лемківської спільноти етнокультурної діяльності. Прикладом є прохання про реєстрацію «Товариства любителів лемківської культури в Польщі». На фоні поодиноких проявів на початку 1980-х рр. зароджувався цикл культурно-мистецьких заходів «Лемківська ватра». Одночасно було започатковано щорічник «Голос Ватри». Хоча змістовно ці «Лемківські Ватри» були українськими, але першочергову роль у них відігравали діячі, які таємно сповідували лемківську етнічну окремішність.

З середини 1980-х рр. змінюється офіційна позиція Польщі у лемківському питанні, яка все більше тяжіє до підтримки та пропагування лемківської відрубності. Це засвідчує замовлена у 1985 р. Службою безпеки Польщі експертиза для Воеводського управління Лігниць, в якій говорилося, що лемки то не українці, а такими можуть стати якщо польська влада не перешкодить цьому процесу. Влада вимагала, щоб вони залишилися просто лемками під домінуванням польської культури.

Формально прагнення окремих активістів лемківського руху у Польщі було затверджено у квітні 1989 р., коли зареєстровано «Стоваришення лемків». Товариство відмежувалося від української етноідентичності й активно почало пропагувати лемківську окремішність. Одразу ж новозаснованим товариством був започаткований у 1989 р. журнал «Бесіда». Наприкінці 1980-х рр. ідеї неорусинства, як вияви етнічної окремішності, одночасно активізувалися й зі словацького боку.

У підрозділі 4.4. *«Радянофільська пропаганда серед депортованих в УРСР»* розкрито радянську агітацію серед лемків / русинів у післявоєнні роки. Підкреслено, що післявоєнний етап у зв'язку із утвердженням домінуючого

становища СРСР у Центрально-Східній Європі сприяв утвердженню радянофільської ідеології та нав'язливо нагнітав її формати ідентичності.

У березні 1945 р. у Пряшеві засновано Українську Народну Раду Пряшівщини. Двічі на тиждень почав виходити друкований орган «Пряшівщина», яка в основному мала російськомовний простір. Було однозначне розуміння єдності із українським народом, проте під впливом радянської пропаганди воно набуло інших рис. З початком післявоєнного періоду на Пряшівщині розпочалася кампанія активної русифікації краю. Поступово серед населення Пряшівщини посилювалася радянська пропаганда, яка отримала офіційне обґрунтування після підписання у Москві в липні 1946 р. спеціальної угоди між урядами СРСР і ЧСР про право оптації.

З початком післявоєнного етапу радянська пропаганда почала набирати активних обертів і серед лемків у Польщі. Позиції русофільства зміцнилися після вступу радянських військ навесні 1945 р. У Горлицькому повіті населення з нагоди виселення до УРСР у церквах відбувало богослужіння на честь радянського народу. Проте попри шалену пропаганду принцип добровільності за виїзд до СРСР швидко згас. Відомий у лемківських колах, спочатку москвофільський, а згодом радянофільський діяч Д. Вислоцький (він же П. Гунянка) визнав за помилку, що лемків розсіяли по усіх областях України. Пересвідчившись у складному становищі виселених лемків, він пропонував комплекс швидких заходів, спрямованих радянлізувати переселенців і перешкодити їхній втечі.

Прикладом радянської пропаганди можуть слугувати і листи від групи виселенців, в яких вони попри прохальні мотиви писали про «переселення до вільної України», стверджували, що «все виконують, що Радянська влада поручила», або наголошували, що раніше «до визволення Червоною Армією проживали під польською владою».

Активним пропагатором російськості серед лемків-русинів виступало діаспорне середовище. До чільних товариств проросійського спрямування належав «Лемко-Союз», активісти якого у США дотримувалися прорадянських позицій. Під впливом цієї організації в діаспорній історіографії з'являлися видання (І. Лемкіна), у яких автор обґрунтовував російську ідентичність лемків.

1969 р. відбулася туристична поїздка членів «Лемко-Союзу» зі США на етнічну Лемківщину та зустріч з виселеними лемками в УРСР. Після двох тижнів перебування у Польщі вони відбули до СРСР, відвідали Львів і Тернопіль.

У Польщі яскравим прикладом радянофільських впливів на Лемківщині є поставлений у 1976 р. пам'ятник жертвам Карпатсько-Дуклянської операції. Під фундаментами пам'ятника зиндранівчани поховали кості чотирьох безіменних радянських солдатів, з написом: «Пам'ятник побудували лемки своїм визволителям».

У підрозділі 4.5. *«Практики політизації ідентифікаційних проявів лемків/русинів у 1990-х рр. – поч. XXI ст. у Польщі, Словаччині та Росії»*

відзначено, що з початком 1990-х рр. у країнах Центрально-Східної Європи лемківсько-русинська спільнота переживала процес сегментації (розмежування), причинами якої були як зовнішні чинники, які можемо віднести до суб'єктивних, так і внутрішні переконання, які продовжують бути толерованими з боку держав. Визнано кардинальний вплив ідей етнічної окремішності у лемківському/русинському середовищі наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Це спонукало дослідників заговорити про «бурхливий етноренесанс» у країнах Центрально-Східної Європи.

Окремі прояви етнічної окремішності та їх демонстрація поступово набували організаційного характеру, причому у Польщі, Словаччині та Україні одночасно. Останніми десятиліттями рух, який відстоює етнічну окремішність лемків/русинів, репрезентований у Польщі широкою мережею громадських об'єднань, серед яких: «Стоваришення лемків», «Товариство «Руська бурса» в Горлицях, Фундація «Рутеніка» у Варшаві, Товариство любителів лемківської культури в Лугах, Русинський круг лемків «Господар» у Білянці, Музей лемківської культури у Зиндранові. Поступова легалізація лемківського руху у Польщі робила його чимдалі впливовішим чинником суспільного життя. З кожним роком формат діяльності прихильників етнічної окремішності лемків урізноманітнювався.

Основною проблемою культурно-національного розвитку лемків було мовне питання. Спроби кодифікації так званої лемківської мови розпочалися ще у 1989 р., зокрема з ініціативи «Стоваришення лемків». У 1999 р. було створено першу сучасну лемківську граматику. 1992 р. була навіть видана за авторством М. Хом'яка «Перша граматика сучасної лемківської мови», а у 1993 р. – «Перший словник лемківсько-польський» Я. Горощака. Про своєрідне завершення роботи над кодифікацією лемківської мови свідчить оприлюднення у 2005 р. «Словника лемківсько-польського».

Неоднозначний щодо лемківського питання офіційний владний дискурс Польщі. Показовим є прийнятий Сеймом закон про національні та етнічні меншини і регіональну мову від 6 січня 2005 р., згідно якого українці визнані національною меншиною, а лемки – етнічною. Прихильники етнічної окремішності лемків у Польщі консолідуються довкола етнокультурних акцій, меморіальних заходів та встановлення пам'яткознавчих локацій. Культурницькі програми дійств за участю А. Копчі, Б. Горбаля, П. Трохановського часто відбуваються з представниками влади. Сьогодні у лемківському середовищі спостерігається тенденція до асиміляції, насамперед через полонізацію.

Рух за пропагування та утвердження ідей етнічної відрубності у середовищі русинів отримав імпульс і у Словаччині, де у листопаді 1990 р. було засновано опозиційну організацію «Русинська оброда», ідейні переконання членів якої формувалися на принципі, що русини є окремою національністю. Кожне чергове засідання «Русинської оброди» було своєрідною спробою реалізації різноманітної методики, покликаної утверджувати новозасноване русинство у Словаччині. З ініціативи та підтримки сподвижників «Русинської

оброди» почав видаватися двомісячник «Русин», двотижневики «Народны новинкы» та «Info Русин».

На зламі 1980-х–1990-х років виразну тенденцію до політизації продемонструвало культурне русинство в Закарпатті, започаткувавши феномен так званого політичного русинства. Його сутнісним змістом була спроба ідеологічно відокремити автохтонів краю з їх регіональною русинською самосвідомістю від етноукраїнського загалу. Окремі автори, серед яких О. Мишанич, М. Панчук, Ю. Балега аргументували спільність етногенезу закарпатських русинів і українців на схід від Карпат. Русинське питання використовується на Закарпатті для досягнення певних цілей як внутрішніми, так і зовнішніми силами. Показовим свідченням є визнання Словаччиною, Польщею, Угорщиною та Росією нової слов'янської етнічності – русини, тільки в інших різновидах: русинському або лемківському.

Тривожним фактором у сучасному процесі лемківської/русинської етноідентифікації виступає прийнята і пропагована етнополітика щодо лемків, виходячи не із сутнісних принципів потреб суспільства, зокрема із завдань етнокультурної інтеграції, історичної традиції, а від власної етнополітики різних держав. Відсутня власна активна національна візія, яка поступається інерційному політичному мисленню. Власне така політика породила політику регіонального майже політичного сепаратизму на Закарпатті. Інтелектуально-інформаційна диверсія, яка начебто демократично пропонується як альтернативність поглядів, насправді реанімує ортодоксальні ідеологеми лемківської/русинської окремішності, що загалом драматизує етноідентифікаційний перебіг.

Парадоксом етнополітичних трансформацій на пограниччі є активізація представників російського наукового дискурсу, які своїми публікаціями все частіше поповнюють науковий простір. Поодинокі представники русофільської орієнтації в регіоні робили спробу не тільки декларувати, а й пропагувати русофільські настрої.

Російський науковий дискурс в останні десятиліття еволюціонує від поодиноких спроб авторів розглядати лемків/русинів в окремих статтях до виділення окремих тем під егідою провідних академічних установ та університетських центрів. Представники російської науки, ігноруючи усіма принципами наукового плюралізму, на доволі обмеженій та свідомо визначеній джерелознавчій базі, намагаються робити штучно сформовані та політично заангажовані висновки.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено результати проведеного дослідження, викладено основні положення, що виносяться на захист.

1. Узагальнено та класифіковано джерельно-історіографічну базу дослідження. Відзначено, що останнє десятиліття спостерігаємо своєрідний парадокс: незважаючи на нагромадження значної кількості, переважно науково-популярних, розвідок з лемкознавства, донедавна в українській історіографії на науковому рівні практично не ставилося питання про еволюцію української національної ідентичності серед лемків. Зважаючи на те, що тематика дослідження була і залишається предметом зацікавлення різних наукових кіл за хронологічною, національною та світоглядно-політичною спрямованістю, то історіографічні напрацювання можемо класифікувати на дослідження: міжвоєнної, воєнної та післявоєнної доби, які можна виокремити на діаспорні, радянські та новітні напрацювання з 1991 р. Наукові школи за державною (національною) ознакою розділено на українську, польську, словацьку та російську. Натомість політико-ідеологічний аспект класифікації визначають парадигмальні акценти наукових надбань лемкознавчої тематики, яку автори розглядають або в контексті україноцентричних узагальнень, або лемківської/русинської етнічної окремішності.

Відзначено, що основний масив джерел означеної проблеми зберігається в архівах та бібліотеках України, Польщі і Словаччини. Використано матеріали українських архівних і бібліотечних фондів (Києва, Львова, Івано-Франківська), польських (Варшави, Кракова, Перемишля) та словацьких (Пряшева, Свидника). Джерельну базу дослідження, що охоплює основні види писемних пам'яток новітньої доби, доповнюють документи органів влади та українських громадських організацій, джерела особистого походження, зокрема листування, щоденники, автобіографії, спогади активних діячів національного руху та ін. Цінну інформацію містить тогочасна періодика різного ідейного спрямування.

У зв'язку із подіями депортаційної політики середини ХХ ст. та специфікою дисперсного проживання лемків в умовах сьогодення, перспективу дослідницького історіографічно-джерелознавчого ресурсу вбачаємо у виявленні, вивченні та представленні матеріалів із зарубіжної україністики як державних архівних установ, бібліотек, так і приватних колекцій.

2. Розгляд предмету дослідження здійснювався з урахуванням новітніх методологічних підходів. Констатовано, що є потреба говорити про створення власного теоретико-методологічного фундаменту лемкознавства, без якого робота з пошуку нових фактів може знецінитися. Лемківщину ми розглядаємо в ключі суспільно-політичної моделі пограниччя, яка є узагальненою авторською рефлексією. На сьогодні однією зі складових вивчення порубіжжя є, усталення дефінітивного апарату та вироблення єдиних методологічних підходів,

результатом яких стане формування нової парадигми історіографічних напрацювань. Можемо констатувати, що українській гуманітаристиці притаманна найменша заполітизованість, натомість спостерігається невідповідність категоріального апарату та його усталення в науковій практиці.

3. Верифіковано концептуальні засади дослідження лемківського регіону у світлі сучасних наукових підходів. У загальній проблемі ідентичності лемків/русинів звернуто увагу на складні й неоднозначні процеси взаємодії, впливи, зіткнення, співвідношення, які визначали і продовжують часто визначати напрями їхньої самоідентифікації. Територія Лемківщини і лемки завжди перебували в умовах чужоземних держав, а простір їхніх дослідницьких візій у новітню добу в визначався етнополітичними домінантами офіційних державницьких позицій Польщі, Словаччини, СРСР та України щодо національних меншин.

4. З'ясовано характерні чинники українського соборницького руху на Лемківщині та внесок місцевих діячів в утвердження української національної ідеї в регіоні. Незважаючи на те, що лемки були розділені державно-політичним кордоном, їх об'єднала ідея української державності. Однак ці тенденції протягом усього міжвоєнного періоду були нерівномірними. На відміну від основного етнічного масиву України, ці процеси серед лемків все ж відбувалися повільніше, а часто і суперечливіше. Проте цей період засвідчив зростання національного ресурсу та поступову динаміку, яка утверджувала україноцентричні ідеали лемків. Населення Лемківщини, всупереч несприятливим умовам, спромоглися створити розгалужену мережу політичних, культурно-освітніх та господарських організацій, спираючись на які, чинили опір етнополітичним доктринам Польщі, Словаччини та СРСР. Це засвідчує відсутність дистанціювання лемків від національного середовища України. В розрізі проблеми «соборність – регіоналізм» досягненню соборницького єднання рівною мірою перешкодили як вкрай несприятлива зовнішньополітична ситуація, так і «абсолютизація регіонального начала».

5. Простежено складні сторінки життя на Лемківщині в умовах депортаційних акцій 1940-х рр. XX ст. Вказано їхні суспільні, культурницькі та ментальні наслідки. Обґрунтовано, що найтрагічнішим випробуванням для галицької частини лемків у Польщі, яке стало своєрідною катастрофою новітньої доби, була їх депортація спочатку в УРСР у 1944–1946 рр., де вони опинилися серед свого народу, але не на своїй землі, а згодом – у 1947 р. ті, хто залишився, були розселені у Польщі. У ході радянсько-польських перемовин були задіяні нові потужні політико-адміністративні та ідеологічні чинники, спрямовані проти місцевого люду. Найжорстокішою акцією проти українства була операція «Вісла» у квітні – липні 1947 р., яка безпідставно у мирний час мала на меті не тільки переселити рештки лемківських родин, а й затерти сліди їхнього національного образу. Політика, як Польщі, так і СРСР, була спрямована на викорінення лемків-автохтонів із етнічних теренів. І робилося це різними методами: від пропагандивних на початкових етапах до силових.

Починаючи з другої половини ХХ ст. Лемківщина, будучи ще більше пошматованою адміністративними кордонами, втратила цілісність як історико-етнографічний регіон. Внаслідок депортаційних акцій 1940-х рр. її північна частина, хоч і залишилася в адміністративних кордонах Польщі, все ж була позбавлена носіїв самобутньої лемківської культури, частина яких розпочала період свого дисперсного виживання в умовах польського режиму. Очевидна регіональна катастрофа істотного опору не викликала консолідаційних протестних акцій, причому як на локальному, так і на міжнародному рівні. Після виселення лемків зі своїх батьківських теренів, можемо говорити про втрату цілого своєрідного етнокультурного ареалу, де попередніми поколіннями відбувалася популяція колоритної лемківської етнокультури.

6. Вказано на механізми збереження української національної ідеї серед лемків/русинів в контексті польсько-чехословацько-радянських режимів. Впродовж першого повоєнного етапу польські чиновники сприймали лемків такими ж українцями, як і інших виселенців. Проте в офіційному обігу слова «українець» та «український» не вживалися. Натомість представників з Лемківщини влада реєструвала як «русинів» або «лемків», свідомо віддаючи перевагу регіональній ідентичності. З початку існування комуністичного режиму в Польщі «лемківське питання» планувалося вирішити в рамках майбутнього всіх українців.

Закарпатські лемки, на відміну від своїх братів у галицькій частині, які були виселені зі своїх земель і розпорошені по усій території УРСР та Польщі, залишилися етнічно консолідованими на прадідівській землі й продовжували плекати та утверджувати особливості своєї етнокультурної автентики. Національно-культурна складова життя лемків/русинів еволюціонувала у бік україноцентризму, який, попри авторитарні мотиви, залишався чи не єдиною складовою офіційної політики влади.

Насильницьке виселення лемків зі своїх етнічних теренів після Другої світової війни змінило соціокультурне обличчя Лемківщини, і призвело до руйнування етнокультурного середовища регіону та ускладнило проблему збереження їхньої самобутності в умовах УРСР. Депортовані зіткнулися з неможливістю продовжувати на новому місці звичний для них уклад життя, а одночасно і значними труднощами в суспільній адаптації традиційної етнокультури. Проте очевидним є те, що етнонаціональні прояви не викликали у них сумніву, і вони ідентифікували себе як українські переселенці.

7. Досліджено місце і значення етнокультурних аспектів у щоденних практиках вихідців з Лемківщини, розселених у Центрально-Східній Європі. Перебуваючи в умовах дисперсного розселення та поза межами етнічного простору, виселені лемки об'єктивно позбавлені не тільки культивування етнокультурних надбань, а й змушені шукати шляхи їхнього збереження та популяризації. Чи не найбільш виправданим і єдино можливим способом зберегти та продемонструвати колорити лемків стала фестивальна діяльність, з'їзди, музеєфікація лемківської спадщини, культурні заходи різного роду, які у

лемків у порівнянні з іншими етнографічними групами, є чи не наймасовішими. Вони здебільшого мають популяризаторську функцію і служать вагомим регулятором консолідації лемків.

8. Реконструйовано чинники формування/деформування етнічної окремішності населення регіону і методику її утвердження як складову польського, словацького і російського політичного курсу. Встановлено, що досить широкі можливості маніпулювання темою самоідентифікації лемків в умовах сьогодення пояснюються низкою факторів.

По-перше, на становлення та утвердження національної ідентичності лемків суттєвий вплив мала зміна правлячих режимів, які визначали національні домінанти, акценти та політику пам'яті.

По-друге, оскільки лемки/русини завжди були і залишаються розділені адміністративними кордонами, така історична спадщина створювала додаткові труднощі для вироблення стійких ідентифікаційних критеріїв без нав'язування етнополітичних методик. Названі терени розвивалися у фарватері різних державно-політичних систем, які мали свою культурно-етнографічну специфіку. Це зумовило особливості сприйняття і підтримки ідеї національної єдності та її практичної реалізації. Такі історичні колізії слід брати до уваги при реставрації державно-соборницького процесу, який не завжди мав всеохоплюючий характер, бо в силу певних політичних реалій на різних етапах з нього випадали певні окраїни. Водночас на критичніше з'ясування заслуговує концепт так званої лемківської окремішності, який в історіографічних джерелах подається в найрізноманітніших суспільних площинах, зокрема регіонально-соборницькій, міжнародній, партійно-політичній тощо.

По-третє, невизначеності й плутанини у цій проблемі додали окремі дослідники, насамперед, з Польщі, Словаччини та Росії, які здебільшого прагнули задовольнити не так історіографічні запити сучасної науки, як обґрунтовували офіційну державно-національну позицію влади.

По-четверте, суто українська криза ідентичності збіглася зі значно масштабнішою, спричиненою викликами процесів глобалізації та відповідним на них реагуванням. Водночас зовнішня неідентифікованість лемків – це результат її внутрішньої неідентифікованості, розмитості власного образу, роздвоєності її свідомості. Свідченням цьому є часті зустрічі лідерів різних організацій з Польщі та Словаччини, всупереч їхній політичній спрямованості (українських, лемківських, русинських) на культурницьких імпрезах, фестивалях, а також наукових заходах.

Зрештою, прояви лемківської окремішності в своїй основі не завжди є рівноцінні за змістом. Одна категорія лемків/русинів, яка здебільшого проживає за межами України, свою окремішність намагається бачити в етнічній складовій. Натомість інша частина лемків, яка зосереджена в Україні, причому як в середовищі інтелектуалів, громадських діячів, так і пересічних носіїв, віддають перевагу виразній етнокультурній самобутності. Важливо усвідомлювати відмінність ціннісної складової лемківської регіональної

ідентичності від сутнісних міфів, які перебувають у підоснові формування будь-якої національної ідентичності. Про це свідчать знакові постаті та пам'ятні дати лемківського канону пам'яті, які здебільшого перебувають поза межами польського і словацького національних дискурсів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Любчик І. Лемківські долі: трагізм і пам'ять поколінь. Івано-Франківськ: Ярина, 2020. 191 с.
2. Lubczyk I. Łemkowszczyzna (od końca XIX do lat trzydziestych XX wieku): etnopolityka i tożsamość / передмова акад. НАН М. Мушинки. Krosno: Pod Karpatami, 2020. 205 s.
3. Любчик І. Лемківщина і лемки у новітній історії Центрально-Східної Європи: суспільно-політичні дискурси/ НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 386 с.

Рецензія:

Пилипів І. Новітнє дослідження про лемків [рец. на кн.:] Любчик І. Лемківщина і лемки у новітній історії Центрально-Східної Європи: суспільно-політичні дискурси. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. 386 с. *Народознавчі зошити*. 2021. № 2. С. 482–483.

Розділи у колективних працях:

4. Любчик І. Лемківське питання у політиці Польщі. *Українсько-польські відносини. Новітня доба* / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 329–337.
5. Любчик І. Лемки в умовах повоєнних суспільно-політичних трансформацій у Польщі. *Українсько-польські відносини. Новітня доба* / відп. ред. М. Литвин; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. С. 502–508.
6. Любчик І. Українсько-польсько-словацьке пограниччя в діяльності та поглядах громадсько-політичного проводу краю. *Українознавство в персоналіях – у системі вищої медичної освіти* / за заг. ред. проф. Качкана В.А. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2017. С. 215–223.
7. Любчик І. Юліан Тарнович – у контексті проблеми ідентичності лемків. *Українознавство в персоналіях – у системі вищої медичної освіти* / за заг. ред. проф. Качкана В. А. 2019. Кн. 3. Івано-Франківськ: Вид-во ІФНМУ, С. 243–246.

Статі у наукових фахових виданнях:

8. Любчик І. Український визвольний рух на Пряшівщині наприкінці 1918 – початку 1919 рр. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів. 2009. Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення С. 39–41.

9. Любчик І. Поширення ОУН на Лемківщині. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери*. 2009. № 15–16. С. 110–113.

10. Любчик І. Ідея української державності в діяльності місцевої інтелігенції на Лемківщині у міжвоєнний період. *Галичина. Всеукраїнський науковий, культурно-просвітній часопис*. 2012. № 20–21. С. 208–214.

11. Lubczyk I., Krasivskyi O. Problems of research of Lemkos national identity in historiography: political tendency and scientific assessments. *Studia Europaea Gnesnensia. Gnieźnieńskie studia europejskie*. Poznań-Gniezno, 2012. № 6. S. 47–60. (Особистий внесок автора – 60%).

12. Любчик І. Джерела з вивчення етнополітичних процесів на Лемківщині: на матеріалах архівних фондів Польської Республіки. *Студії з архівної справи і документознавства. Український науково-дослідний інститут архівної справи і документознавства*. Київ, 2012. Т. 20. С. 77–80.

13. Любчик І. Етнографічна група лемків в умовах суспільно-політичних трансформацій ХХ ст. *Інтелігенція і влада*. Серія історія. Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 30. С. 185–195.

14. Любчик І. Національне самоствердження населення в умовах українсько-польсько-словацького пограниччя напередодні Другої світової війни. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2014. Вип. 7. С. 69–81.

15. Любчик І. Стан освіти та проблема формування національної свідомості молоді в умовах українсько-польсько-словацького порубіжжя. *Обрії. Науково-педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 78–81.

16. Любчик І. Розселення та післявоєнні реалії повсякденного життя переселенців із Закерзоння в Івано-Франківській області. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2015. № 27. С. 149–156.

17. Любчик І. Конструювання ідеї етнічної окремішності на пограниччі в новітній період. *Мандрівець*. 2016. № 2. С. 68–72.

18. Любчик І. Національно-культурна складова життя лемків-русинів в умовах чехословацького тоталітарного режиму в другій половині ХХ ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2017. №4. С. 98–103.

19. Любчик І. Лемківщина й лемки в російському дискурсі новітньої доби. *Український історичний журнал*. 2017. № 2. С. 117–125. (*Web of Science*).

20. Любчик І. Західне етнічне пограниччя під впливом російсько-радянської пропаганди напередодні та в роки Другої світової війни. *Науковий*

вісник Чернівецького університету. Історія. 2017. № 2. С. 32–39. (*Index Copernicus*).

21. Любчик І. Населення з українсько-польсько-словацького порубіжжя у предметному полі наукових дискурсів Центрально-Східної Європи (міждисциплінарний вимір). *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / гол. ред Микола Литвин. Львів, 2017. Вип. 10. С. 134–145.

22. Любчик І. Лемківщина під час національно-визвольних змагань українського народу у 1918–1919 рр. *Rocznik Muzeum Kultury Lemkowskie w Zyndranowej* / pod red. B.Gocza S. Dubiel-Dmytryszyna. Zyndranowa: Oficyna Wydawnicza Ruthenic Art, 2017. С. 103–111.

23. Любчик І. Суспільна адаптація та етнонаціональні прояви переселенців з Польщі в УРСР. *Етнічна історія народів Європи*. 2018. Вип. 54. С. 159–165. (*Index Copernicus*).

24. Любчик І. Український соборницький рух на Лемківщині під впливом державотворчих процесів 1918–1919 років. *Краєзнавство. Науковий журнал*. 2018. № 4. С. 111–117.

25. Любчик І. Суспільна адаптація українських переселенців з Польщі в УРСР. *Spheres of Culture . Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie. Sklodowska University in Lublin*. Volume XVII. Lublin, 2018. S. 360–368.

26. Любчик І. Антирадянський спротив ОУН та діяльність українців зі Східної Галичини щодо збереження національних основ Лемківщини у 1939 – 1941 роках. *Україна –Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / гол. ред. М. Литвин. Львів, 2019. Вип. 12. С. 67–76.

27. Любчик І. Лемки-русини у предметному полі сучасних академічних дискурсів України. *Русин*. 2019. № 55. С. 260–271 (*Skopus*).

28. Любчик І. Проблеми депортацій радянської доби у полі наукових зацікавлень і дискусій. *Краєзнавство*. 2019. № 3. С. 276–278.

29. Любчик І. Депортація українців з етнічних теренів у Польщі та споглядальність міжнародної спільноти у 1944–1946 рр. *Всесвітня історія*. 2020. № 1. С. 86–93.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

30. Любчик І. «Лемківська схизма» у контексті державно-церковних відносин у Другій Речі Посполитій. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2011. № 3. С. 118–122.

31. Любчик І. Інтелігенція зі Східної Галичини на Лемківщині в період німецької окупації: громадська активність та національний вплив. *Матеріали шостої всеукраїнської наукової конференції «Інтелігенція і влада»* (м. Одеса, 21–23 травня 2014 р.). С. 146–149.

32. Любчик І. Проблема збереження етнокультурної самобутності лемків в умовах етнополітичних трансформацій ХХ ст. *Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні. Матеріали II Всеукраїнської*

науково-практичної конференції присвяченій 10-й річниці надання Свято-Успенському монастиреві статусу Лаври (м. Святогірськ 25–26 вересня 2014 р.). Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. С. 55–59.

33. Любчик І. Греко-католицьке духовенство та проблема національно-політичних орієнтацій на Лемківщині у міжвоєнний період. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету ім. Св. Івана Золотоустого «Добрий пастир»*: збірник наукових праць. Богослов'я. 2014. Вип. 6. С. 131–135.

34. Любчик І. Лемки та Лемківщина в народознавчих студіях Івана Франка. *Науковий збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Іван Франко в сучасних вимірах та осягах» (до 160-річчя з дня народження)*. Івано-Франківськ, 2016. С. 181–186.

35. Любчик І. Лемківщина та лемки у періодиці новітньої доби: організаційний та проблемно-тематичний аспект. *Українська періодика: історія і сучасність: доповіді та повідомлення дванадцятої всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Львів, 30 листопада–1 грудня 2018)* / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства; гол. ред. М. Романюк. Львів, 2018. С. 56–60.

36. Любчик І. Лемки під впливом етнополітичних експериментів у східноєвропейському просторі новітньої доби. *Суспільно-історична та політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини у 1944 – 1951 рр. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції Україна, (м. Львів, 7 вересня 2018 року)*. Львів: Левада, 2018. С. 272–278.

37. Любчик І. Депортація українців з етнічних теренів у Польщі в системі тоталітарних злочинів післявоєнної доби. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Львів, 11–12 червня 2020 р.)* / наук. ред. Т. Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, 2020. С. 330–333.

38. Любчик І. Лемківщина у суспільно-політичних поглядах Льонгіна Цегельського. *Лемківщина (США)*. 2012. № 3. С. 6–7.

39. Любчик І. Ліське повстання 1932 року: вияв соціального і національного обурення населення на польсько-українському етнічному пограниччі. *Лемківщина (США)*. 2013. № 1. С. 12–13.

40. Любчик І. Проблеми Лемківщини у поглядах та діяльності українського громадсько-політичного проводу. *Лемківщина (США)*. 2013. № 3. С. 8–10.

41. Любчик І. Греко-католицьке духовенство та проблема національно-політичних орієнтацій на Лемківщині у міжвоєнний період. *Науковий вісник Івано-Франківського Богословського університету ім. Св. Івана Золотоустого «Добрий пастир»*: збірник наукових праць. Богослов'я. 2014. Вип. 6. С. 131–135.

42. Любчик І. Лемкознавчий дискурс в україномовній періодиці Галичини міжвоєнного періоду. *Світильник слова. Ювілейний збірник на пошану академіка В. Качкана приурочений 75-річчю*. Івано-Франківськ, 2015. С. 201–206.
43. Любчик І. Лемки. *Сучасна енциклопедія України*. Київ, 2016. Т. 16. С. 54–56.
44. Любчик І. Лемківщина. *Сучасна енциклопедія України*. Київ, 2016, Т. 16. С. 58–59.
45. Любчик І. Розселення та проблеми адаптації українських переселенців на Прикарпатті в післявоєнний період. *Краєзнавець Прикарпаття*. 2017. № 29. С. 12–14.
46. Любчик І. Газдайка Петро. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018. Т. 1. С. 450.
47. Любчик І. Лемки в умовах післявоєнного тоталітарного упокорення: західноукраїнський простір. *Національна пам'ять (на вшанування жертв тоталітаризму): міжуніверситетський збірник наукових праць*. Львів, 2018. Вип. II. С. 83–89.
48. Любчик І. «Лемківські республіки». *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019. Т. 2. С. 411–413.
49. Любчик І. Невицький Омелян. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія*. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019. Т. 2. С. 713–714.
50. Любчик І. Лемкознавство у сучасному науковому просторі: набуток, проблеми новаторства та перспективи. *Лемківщина (США)*. 2019. № 1. С. 3–5.
51. Любчик І. Феномен лемківства в умовах викликів новітньої доби. *Вісник Світової організації українських лемківських об'єднань*. 2019. № 4. С. 40–45.
52. Любчик І. Феномен лемківства в умовах викликів новітньої доби. *Лемківщина*. 2019. № 4. С. 2–5.
53. Lubchuk I. The Lemko Rusyns in the Russian Scholarly Discourse: Scholarly Pluralism or Political Speculation. *Lemkivshchyna*. 2016. № 1. S. 15–19.
54. Любчик І. Суспільна адаптація депортованих лемків в УРСР: західноукраїнський простір. *Засіяно рясно – колоситься щедро. Науковий збірник на пошану проф. В. Качкана (до 80-річчя з дня народження до 60-ліття творчої діяльності)*. Івано-Франківськ: Вид-во ІФНМУ, 2020. С. 240–246.

АНОТАЦІЯ

Любчик І. Д. Лемківщина і лемки в новітній історії Центрально Східної Європи: суспільно-політичний дискурс. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.02 – всесвітня історія – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2021.

У дисертаційній роботі вперше: узагальнено і класифіковано наявну історіографію та джерельну базу проблеми дослідження, наголошено на перспективах її подальшого вивчення; введено у науковий обіг важливі, малодоступні і раніше невідомі документи державних, громадських, приватних архівів, музейних та бібліотечних збірок з різних країн світу; верифіковано концептуальні засади дослідження лемківського регіону у світлі сучасних наукових підходів; обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження, сформовано науково-понятійний апарат, опрацьовано методи дослідження проблеми; простежено складні етапи життя на Лемківщині в умовах депортаційних акцій 1940-х рр., здійснених внаслідок радянсько-польської змови 1944 р. та вказано на їх територіальні, суспільні, культурницькі та ментальні наслідки; вказано механізми збереження української національної ідеї серед лемків/русинів в контексті польсько-чехословацько-радянських режимів; досліджено місце і значення етнокультурних аспектів у щоденних практиках вихідців з Лемківщини, дисперсно розселених у Центрально-Східній Європі; реконструйовано чинники на формування/деформування етнічної окремішності населення регіону, методика її утвердження як складову польського, словацького і російського політичного курсу; здійснено рефлексію російської, згодом – радянської, пропаганди спочатку на Лемківщині, а надалі серед депортованих лемків.

Ключові слова: Лемківщина, лемки/русини, суспільно-політичні, національно-культурні процеси, пограниччя, етнополітика, депортація, москвофільство, Чехословаччина, Словаччина, Польська народна республіка, УРСР, Україна.

SUMMARY

Lyubchyk I. D. Lemkivshchyna and Lemkos in the Recent History of Central and Eastern Europe: Socio-Political Discourse. Manuscript.

The thesis on competition of a scientific degree of Doctor of Historical Sciences on a speciality 07.00.01 – History of Ukraine and 07.00.02 – World History – Institute of the Ukrainian studies after I. Krypyakevych of the NAS of Ukraine, Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine. Lviv, 2021.

In the dissertation work for the first time: the available historiography and source base of the researched problem are generalized and classified; the prospects of its further study are emphasized; important, inaccessible and previously unknown documents of state, public, private archives, museum and library collections from diverse countries of the world are put into scientific circulation; conceptual bases of research of Lemkivshchyna region in the light of modern scientific approaches are verified; theoretical and methodological bases were substantiated in research, the scientific and conceptual apparatus is formed, methods of research of a problem are processed; the characteristic factors of the Ukrainian conciliar movement in Lemkivshchyna, the contribution of local figures to the establishment of the Ukrainian national idea in the region through the support of national-state unity with Ukraine and Ukrainophile sentiments in the public consciousness are clarified; the difficult stages of life in the Lemko region in the conditions of deportation actions of the 1940s, carried out as a result of the Soviet-Polish conspiracy of 1944 are traced, and pointed out their territorial, social, cultural and mental consequences; points out the mechanisms of preservation of the Ukrainian national idea among the Lemkos / Ruthenians in the context of the Polish-Czechoslovak-Soviet regimes; the place and significance of ethnocultural aspects in the daily practices of people from Lemkivshchyna, dispersedly settled in Central and Eastern Europe, are studied; Polish, Slovak and Russian factors on the formation/deformation of the ethnic identity of the region's population, the method of its approval as a component of the Polish, Slovak and Russian political course are reconstructed; a reflection of Russian and later Soviet propaganda, at first, in the Lemkos region, and later among the deported Lemkos, is carried out.

Keywords: Lemkivshchyna, Lemkos / Ruthenians, socio-political, national-cultural processes, the borderlands, ethnopolitics, deportation, Moscovilstvo, The Second Polish–Lithuanian Commonwealth, Czechoslovakia, Slovakia, Polish People's Republic, USSR (Ukrainian Soviet Socialist Republic), Ukraine.

Підписано до друку 02.04.2021.
Формат 60х90 1/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 1,9.
Шрифт: Times New Roman
Наклад 100 прим. Зам. № 24

Видавець та виготовлювач:
Видавництво «СІМІК»
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Т.Цьоклера, 9а
Тел.: 067 778 45 00, e-mail: symyk@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи серія ІФ № 11 від 27.03.2001 року.

Віддруковано у друкарні видавництва ПП «СІМІК»
м. Івано-Франківськ, вул. Т.Цьоклера, 9а
тел.: 067 778 45 00.